

VII

A' MAGYAR NYELV' TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA.

OLVASTA,

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' M. T. T. NAGY GYŰLÉSÉBEN, NOVEMB. XXI. MDCCC. XLII.

JÁSZAY PÁL.

Történetileg tudva van mind bent a' hazában mind a' külföldön is, és tudva volt itt hajdan, míg az újabb korban elharapózni kezdett fonák eszmék után, majd egyik majd másik európai nemzet' ivadékanak, majd finn, majd tót törzsök' csemete-ágának nem tartatánk, sokkal inkább tudva volt mint ma, hogy nemzetünk, a' *magyar nemzet*, egy azon ós népek közül, mellyek külön, önállóság élnek a' világ' egyéb, egymással többé vagy kevesbbé rokon számtalan népei' nagy származáslapján. A' különbség, melly közöttünk, és nem mondom a' földteke, de Európa' minden többi nemzetei között nemcsak arcvonásra és természetre, de öltözetre és szokásokra, főként pedig nyelvre nézve van, olly nyilvános, olly nagy, hogy lehetetlen csak egyszeri figyelmes tekintetre is bárkinek szembe nem ötleni; — czélom azonban a' nyelvet, mint magyarságunk' fő sőt legfőbb jellemét venni tárgyalás alá, és ehhez fogok; nem hogy kimutassam szépségeiben vagy árnyékoldalaiban a' különbséget, mellyel minden más nemzetek' nyelveitől eltér, nem hogy vitassam, miként nemzetnek, melly önállóság, szabadon, függetlenül állt, nyelvére nézve a' föld' minden más nemzete' nyelvétől, lelkében, gondolkodásában, és természetében is egy külön, önálló, független nemzetet kellett kezdet óta képeznie: de hogy fölébresszem a' figyelmet, miszerint e' nemzet, melly csak már alapelemeiben bámulatos rendszerű nyelv-

vének további fenmaradta által lehet *magyar nemzet*, évszázadok vagy tán ezredek' hosszú során annyira elhanyagolta azt, hogy, ha Révai bosszús kedélylyel fel nem ragyogtatja szemei előtt fényeit a' kincsnek, melyet szent ereklyeként kapott csaknem egyedüli örökül őseiről, és forró hévvel nem szorítja kebléhez néhány jobbak' jobbja, nem kelle csak egykét század, 's el lón feledve hogy magyarok valánk; — és kisérjem történeteiben, miként emelkedett az erősek' szépen zengő nyelve a' nemzeti erő' emelkedése' koráig, és miként szállott alá azon időpontig, hol a' nemzet, nagy és hosszú lelki és testi küzdelmei után, elalétan dőlt mély szendergés' puha ölébe, 's fejére hagyta nőni az idegen nyelvek' árnyékos lombjait.

Miként egyes embernek, úgy a' nemzetnek is megvan a' maga élete. Mind ezében, mind amazében, az ifjú- 's a' férfikor az örömet hozó. A' csecsemői reggel még csak remény' pitymalata, 's az aggság' élemedési alkonyata már a' közelgő örök, sötét, tompító néma éj' bánatos ideje. Mellyik korát élte át a' magyar nemzeti éltének, nem jelen körömhöz tartozik vizsgálni; szeretem hinni hogy gyermeki korát. Hogy nyelve, ez édes mindnyájunk' nyelve még eddig csak csecsemő korában szendergett, világosabb, mintsem állításom mellett támokokat kellene felhoznom. És ez örvendetes; mert nemzet, mellynek nyelve még csak első csiráiból fejledezett, lehetetlen hogy már aggott volna. Nyelvére még a' kifejlődés' férfikora vár, és nyelvével növekedni, erősödni, tökéletesbűlni kell önmagának is. Most állunk a' kifejlődés' küszöbén. Nyelvünk mint nemzetiségünk, eddig a' csirából fejlődését, felerdülését gátló szünetlen akadályok elleni működésben fáradt. Elszóratott egy láthatatlan kéz, egy titkos erő által az ázsiai mag, a' Kaukáz' bércein, tán az emberiség' legelső bölcsőjében, az Éden-kert' tájékán termett ép egészséges mag, Európa' száz fajú nemzetségei közt, e' Duna-, Tisza-hasította földön. És e' mag' azon része, melyet az út-félre, Augsburg' vidékére vitt a' Lehel' harsány kürtje, nyomorúan felemésztetett az éber ellenség' kardja által. És jöttek vizárok, mellyek csaknem gyökerestűl elseprék Sajónál és Mohácsnál a' nemzet' tövisek közt fejlődő csemetéjét. És nőttek, még pedig sűrűen nőttek konkolyok is, a' jó földben mármár meggyökeredzett sudar növény körött, és csaknem elfojták azt lassan haladható gyarapodásában. De diadal-

maskodott elvégre is a' teher alatt feltürekvő nemzeti életfa, fakadásnak indult, és szerte terjesztvén terebélyes ággallyait, önerejéből kezdte felfesletni a' bimbókat, melyek önteremtő magvait meghozzák. Im csak imént kezdének hasadozni ama' virágbimbók, és ha magunk egyesült erővel nem vagyunk: nincsen őr, nincs kertész, ki megőrizze azokat egy véletlen dér vagy egy leforrázó kora aszály ellen. A' tót és német nyelvek' folyamai kiapadhatlan tápot nyernek nagy nemzettengerek' özönéből, hasonló veszély őket nem fenyegetheti. De mi itt állunk egyedül, minden vérség, minden rokonság nélkül, nemcsak hogy elszigetelve nem, sőt sűrűen ellepve idegen nemzetek' sebesen növekvő erdeitől, miként a' lassan gyarapuló tölgy a' havas' télen nyáron egyaránt zöld, hirtelen serdülő fenyvesei között. Magunknak tehát, és min-erőnkkel szükség magunkat védenünk, dér és aszály, ború és fergeteg, elenyészet és elkorcsosulás ellen.

Ezen alaptételt nem hiszem hogy kételje, nem hiszem hogy szót emelhessen ellene valaki, ha a' magyar nyelvet, az egész föld' kerekségén egyetlent, azon nemzettel, mellynek lelkét tolmácsolja, a' Dnieperen átköltözte óta, történeteiben hűven kísérte. De nehezebb a' felelet a' kérdésre: miként intézzük úgy, miként rendezzük e' nemzeti szemfényünk' védelmét hogy, midőn a' külső befolyás' megrohanásai ellen biztos állásba tenni ügyekszünk, ne gyöngítsük a' nemzeti értelmiséget, ne az idegen ajkú nemzeteknek nyelvünk iránti vonzalmát, 's az ezeken alapuló nemzeti jólétet és sokat bíró erőt. Kényszerítő eszközök ritkán termik meg a' várt, a' reménylt gyümölcsöt, kivált hol ész és szív, és lélek, és ezeknek tolmácsai ellen iránylanak. Ki gátolhatta meg valaha az elme' megleshetlen működéseit? ki tarthatta féken a' szív' rejtélyes vonzalmait? megtilthatjuk-e nem másnak, de minmagunknak, hogy ne gondolkozzunk? megtilthatjuk-e, hogy ne érezzünk? Míg ép test és lélek együtt van az emberi alakban, mind ez mind amaz gátolhatatlan, mert állató részét teszik azon lénynek, mit embernek nevezünk. Már pedig ha ész és szív gátolhatatlan, miként lehetne meggátolni az ember' ama' két alkotó része' elválhatatlan szülöttét 's tolmácsát, a' nyelvet! Szent tulajdona a' nyelv minden nemzetnek, és keserű bosszú van kitűzve zászlóul véd-falain a' megtámadó vagy tolakodó ellen. Im Róma' fiai rátolták nyelvöket, pedig a' műveltség' legfőbb fokán állott nyelvöket, az ismeretes

világ' csaknem minden nemzeteire. És mi történt? Az óra megkondult, és Cicero, Horác és Virgil' szép nyelvéből szétszakadozott zagyvalék lett, 's maga a' hatalmas, a' nagy, a' büszke római nemzet délibáb-ként elenyészett a' földnek színéről. Bájt és erőt, hajlékonyságot és kellemet kell öntenünk nyelvünkbe, hogy meghassa zengő hangzatával az idegen' fülét, és mintegy szerelmi érzelem áraszsza el varázskellemével a' hon' fiai és lyányai' keblét. Mívelnünk kell tehát a' nyelvet, egyszersmind gondos és éber figyelmünkre méltatnunk, mint legdrágább kincsünket, mint nemzeti létünk' keleti gyöngyét; mert ki nem gondol a' kincscsel, mellyet bír, nem érdemli hogy övé legyen az. Szeretetet, uraim! szeretetet kell oltanunk a' nemzeti nyelv iránt, már a' gagyogó gyermek' hajlékony szívébe, és nemzet leszünk, magyar nemzet leszünk, miként még soha nem voltunk. Nem látjuk-e, hogy a' lélek' legelső működéseit szavakkal kifejezni kísértő, a' nyelv' legelső elemeit rebegő gyermek, dajkájához, kitől az első szavakat és szófüzéseket eltanulta, sokkal inkább vonzódik mint önszüleihez? Vagy igen, látjuk, és mégis csodálkozunk, és mégis zúgolódunk, ha a' nyelv, melly tanácstermeinkben olly férfiasan hangzik, ha a' nyelv, melly lelkes költőink' kobzairól olly varázsolólag zeng, elhangzik és elzeng mint a' pusztában kiáltozó' szava, és nem hathat nőink 's lyányaink' bájkörébe, kiket tán mindenné, csak épen magyarokká nem nevelénk. — Kivánhatjuk-e aztán, hogy a' csipke rózsát, és a' kóró figét teremjen? szálljunk lelkünkbe, bizony nem kívánhatjuk!

Fő feladatául marad tehát nemzetiségünkkel egybeforradt nyelvünk' fentartásának sőt terjesztésének: széppé, hajlékonynyá, kellemessé tenni azt, 's így szeretetet gerjesztetni iránta, nemcsak minmagunk, de az idegen ajkúak' kebelében is. Azonban valamit szépíteni, mielőtt nemszépségeit ismernők, hajlékonyítani, mielőtt feszségeit tudnók, és kellemesíteni, mielőtt kellemetlenségeit érzenők, nem lehet. És így legelső leszen a' nyelv körül teendő' sorában: szoros vizsgálat alá venni azt alapelemeiben, felbuvárlani alkottatásakori tulajdonságait, és kísérni hűven történeteiben, az előkortól fogva mind mai napiglan. Csak ha a' nyelv' alapelemeit, legkisebb alkotórészeiig, lehetőségig átvizsgáltuk és ismertük, csak ha alkottatásakori tulajdonságait ellestük, és csak ha magával a' nemzet' életével egygyéolvadt történeteiben gondo-

san kísértük, vethetjük meg biztosan a' nyelv-mívelés' szilárd alapjait, mikre a' nyelvcsinosítás és bővítés' épületeit könnyedén rakhatjuk. Az ismeretes két halotti beszédet összerontsolt tót kiejtésnek tartanók tán még most is, ha a' halhatatlan érdemű Révai, több évi fáradhatlan nyelv-vizsgálódásából merített széles ismerettel, és mély tapintattal nem fogott volna azoknak apró izekre bonczolásához, és nyelvünket a' gyom, melly körülötte hanyagságunk miá már szélesen elterjedt gyökereket kezde verni, rég elnyomja vala, ha ő megfeszített erővel nem kezdett volna hozzá tisztogatásához. És nézzünk széllel: mi volt ő előtte, 's mennyit haladott az ő ideje óta a' nyelv, a' nyelvvel az értelmiség és műveltség? mennyi szépségek fejledeztek fel az ő szorgalma által el-hintetett magvakból? Alig birja magát tájékozni, ki a' mult századi iro-dalmunkból hirtelen a' jelenbe átlép. És valóban nem lehet egy hamar elgondolni, milly sebes léptekkel haladhat még előre nyelvében a' ma-gyar, ha azt a' Révai' fáradatlan szorgalmával fogja fel legkisebb részle-teiben, és az ő buzgó szerelmével szorítja kebléhez köz mint magány-életében. Mert hol a' nyelv a' józan ész és gondolkodási rendszer' szabá-lyaihoz olly csodálatig hű mint a' magyar, ott a' haladás' művei kiszámít-hatlanok. De nem hallgathatok itt el egy szerény ohajtást: bár ne fog-nának a' nyelv' irgalmatlan bonczolásához annak avatatlan papjai. A' nyelv-mívelőnek hivatása kell hogy legyen szakmájához, miként van magának a' népnek a' nyelvhez, mellyet a' szerencse' kimagyarázhatlan adományából létével együtt nyert örökölt. Innen a' nagy és meglepő különbség sokszor, melly a' népalkotta és némelly hivatlan-faragta szók között látható. A' népnek — eredeti, tiszta népet értek, melly nem-zeti nyelvén kívül mást nem ismer, nem beszél — minden gondolata, minden kifejezése eredeti; így ha szót alkot, azon természetes nem-zeti ösztönénél fogva alkotja azt, mellyel nyelve' alapelemeit is felta-lálta, azért az illy szón nincsen idegen íz, nincs idegen köntös, de testvérkép beillik az a' többi nemzeti szó' nagy családseregébe. Ellen-ben mi műveltebbek többé vagy kevesbbé romlottak, elkorcsosultak vagyunk nyelvünkben, 's akaratlanul, észrevehetlenül is megszokunk, el-tanúlunk egy vagy más szójárást, egy vagy más kifejezést azon idegen nyelvekből, mellyeken műveltségünket nyertük, mellyeken eszméinket szóval vagy írásban gyakrabban előadjuk, 's mellyeket körülöttünk sok-

szor hallottunk vagy hallunk; nekünk tehát sokkal ovakodóbbaknak kell lennünk a' nyelvkezelésben. A' nép nem rontja meg nyelvét, csak idegen befolyástól legyen ment; de az ovakodatlan műveltebbek, kik azon elemeket, mellyeket idegen nyelvekből vettek át, gondolatjaik' kifejezéséből el bajosan távolíthatják, rendesen inkább rontanak mint javítanak a' nyelven. Semmi sem árt annyira a' nyelvnek mint az idegen munkák' rossz fordításai, ha sűrűen 's csapatostúl lepik el a' nemzet' irodalmát.

Mivel pedig egy nemzet sem vala képes az értelmiséget és tudományos előhaladást csupán önmagából kifejtetni, és magát minden más nemzetektől elszigetelni, az így szükségkép előállott közlekedés és más nemzetekkel érintkezés' útján több szókat és szólásmódokat vett minden nemzet át a' másiktól. Egyegy nemzeten ez könnyebben nem történhetett meg mint rajtunk, kik Ázsia' ismeretlen részeiről ismeretlen népek és nemzetek' birtokain át, szomszédságaiban 's társaságában vándorolván ki, már az ős időkben számtalan nyelvvegyűletű mostani hazánkba, az idegen befolyást le nem rázhattuk. Nincs azonban nevetségesebb, mint két vagy több nemzet' nyelvében előforduló bár számosabb szó vagy szóejtés' hasonlóságából azon nemzeteknek is rokonságát következtetni. A' franczia nemzetet bizonyosan senki sem fogja a' magyarral atyafiasnak mondani, hacsak azon úton nem, mellyen a' *jónok*, *bolgárok*, *oroszok*, *spanyolok*, és tán valamennyi nemzete volt az ó világnak, magyar eredetűeknek állitattak; és mégis milly meglepő a' hasonlatosság a' franczia *dix* (díz) és a' magyar *tíz*, a' *morceau* (morszó) és a' morzsa, a' *tête* (tét) és tető, a' *pigeon* (pizson) és pizse, a' *chiche* (sis) és siska, a' *chuchoter* (süsöté) és susogni között. Nemcsak érdekes de felette szükséges is volna ugyan tudni: hány és mi-féle idegen szót 's melly korban vettünk légyen át nyelvünkbe, vagy adtunk át másoknak nyelvünkéből, nemcsak mert a' nemzeti élet' míveltségi állapotjára koronként nagy világot vetne, de mert így a' tiszta magyar gyökszavak és ragozások is könnyebben külön választathatnának, 's a' nyelv' szellemébe mélyebb tekintet vettethetnék; azonban ezen pont az, hol a' nyelv' történeteit vizsgáltunkban a' nemzet' történeteibe kellene pillantanunk, ezeket pedig e' hazába költöztünkig olly sötét homály fedi, hol bajos tapogatózni, a' nélkül hogy minden lépten

nyomon meg ne botoljunk. A' chinai írók mondják hogy őseink az Altai-hegyeken laktokban egy *türök* alakú hegytől neveztettek *törökök*-nek; de ki higye hogy ezeknek fejdelmeit: *Toumuen*-nek, *Kolou*-nak, *Talopien*-nek stb hitták. E' régiség' homálya-fedte időket azonban nemzeti éltünkéből eltűnni békével nézhetnők, csak azon szemponttól fogva, midőn Európába léptünk, tehát mostani polgárisodásunk 's mívelődésünk' elemeit kezdtük, volnánk tisztában történeteinkkel nemzetünkre mint nyelvünkre nézve; de hanyagok valánk a' nemzeti érdekek iránt teljes életünkben. Mindent, mit országalkotásunk' első korából e' részben tudunk, többnyire idegen szerzők' görög 's latin nyelven írott munkáiból tudjuk, hol őseink' nevei is nagy részt annyira el vannak ferdítve, miszerint helyes kiejtésüket legnagyobb munkával 's fáradsággal sem, vagy csak alig tudjuk előállítani mi késő maradék. Fejtse meg akárki: kik lappanganak a' *Liuntica*, *Tarcatz*, *Jelech*, *Jutoczas*, *Tebel*, *Termacz*, *Ezelech*, *Phales*, *Phalitzim* és *Tases* nevek alatt, mellyeket Constantin császár *Árpád* fiainak és onokáinak ad. Illy nevekkal lehetetlen hogy a' magyar nemzet' fővezére jelelte volna fiait, a' helyes kiejtést pedig nekünk más adatok' hiányában lehetlen kitalálnunk. *Árpád* királyaink' idő-kora nem sokkal nyujt több táplálékot a' nemzeti nyelv' millyen volta után kémlődő léleknek. A' tatár dúlásig okleveleink kevesek, történet-irataink nem egyebek néhány hadviselés 's a' nemzetiségnek német és görög befolyás elleni küzdése' száraz regéjénél. Fénycsillagként bukkannak fel a' nagy sötétségből: Béla király' nevetlen jegyzője' irata, hol több név 's szó előfordúl az ősök' mély hangokat kedvelő kiejtése 's eredeti ragozása szerint, 's a' híres két halotti beszéd, e' nyelvünk 's nemzetiségünk' megbecsülhetlen kincsei. De mindezek már századokkal hátrább esnek a' „*hetü mogyer*“ Ázsiából kiköltözése' korától; és hol van a' nyelv, mellyen *Álmus* buzdította hazát szerzeni indúlt seregét a' kievi oroszok és a' kunok ellen? hol van az, mellyet *Árpád* 's a' hét nemzet-ség' fejei beszéltek, kiknek szinte nem tudjuk neveiket sem hangoztatni igazán. Ismét kell mondanom: gondatlan nép voltunk kezdet óta, csaknem mint Moldvában nyomorgó *csángó* atyánkfiak, kik sem eredetükről, sem népeletükről egy mákszemnyi emléket sem bírnak; és így hagyók veszni a' honszerző ősök' erőteljes nyelvét, sok egyébbel, mit most tán drága áron megváltanánk.

Nyelvemlékeink tehát, melyeket az Árpád királyok' korából felmutathatunk, csekélyek; és pedig csekélyek annyira hogy, ha párhuzamot vonunk más nemzetek' e' korbeli nyelvemlékeivel, lehetlen egy szívepesztő sóhajtásnak keblünkben fel nem szakadnia. Az egész 300 évnyi hosszú időszakból nincs egyebünk ama' néhány sorból álló két halotti beszédnél, 's Béla király' jegyzője' iratkájában és némelly okleveleinkben előforduló tulajdon neveknél. Azt gondolnók: tán a' következő két század, hol előkelő nemzet valánk az előkelő nemzetek' sorában, hol fegyverünk Nápolyt megreszketteté, és Ausztriát és Csehországot hódolt tartományaink közé számolók, tán e' két század, mondom, busásan kipótolja a' hiányt, melyet az előbbieken éreznünk kellették. Koránt sem! E' két század alatt alig tűnik fel ismét egyiket nyelvemlék, és ez is nem bent a' hazában, ez is Bécsben, ez is Münchenben; és ez sem eredeti, hanem csak szolgálilag utánozott fordítás a' nemzeti nyelvet a' köz élet' minden ágaiból kitoló latinból. Szomorú vallomás, de mi kereken elmondhatjuk, hogy a' XV. századig egy sor íratot sem vagyunk képesek előmutatni, mellyről bátran állíthatnók: ez eredeti magyar gondolat-kifejezés és nem idegen szószerkezet' utánzása. A' Mohács utáni napok és évek következnek. Mit szóljak ezekről! „*Nemzeti nagy létünk' nagy temetője, Mohács!*“ miként koszorús költőnk nevezi; Istvánffy' tanúsága szerint: „*Nemzetünk' hajdani fényét, nemességünk, vitézségünk' virágát, és minden erőnket egyetlen csapással elnyelte; és kezdők lemoshatlan gyalázatunkra viselni és tűrni majd a' vad népek' szenvedhetlen igáját, majd az idegenek' szolgaságát.*“ Pártokra szakadt a' nemzet' maradványa, political mint vallási hitében. Más népeknél nemzetiséget és tudományos világot terjesztett az újított vallás, nálunk csak nyomorúságaink' halmazát tetézte. Kik Ferdinánd mellé állottak, a' nemzet és nemzeti nyelv' ellenségeinek tartattak, kik pedig Szapolyay' zászlója alá esküdtek, a' catholicismus' bajnokainak nézettek; és így az új vallás és nemzetiség, egymást emésztő ellenséges viszonyba jöttek. Ferdinándnak, mindjárt elválasztatása' első hónapjában, köz hirdetményt kelle kibocsátnia a' felől hogy ő a' magyar nyelvet és nemzetet ereje 's tehetsége szerint fel fogja tartani; János király pedig ezt konkolyhintésnek nevezte a' jó' örve alatt, miszerint a' magyar nyelvet és nemzetet annál könnyebben ki lehessen irtani. Így

folyt az idő sokáig, köz tusában, mindenkor a' köz jó és hazafiság' ro-
 vására. A' nemzeti nyelv csak az egyházi szónoklat, 's a' magány élet'
 szűk körében maradt. A' political világban még az egyháziak is inkább
 idegen nyelvhez folyamodtak, vagy hogy műveltségüknek adják tanusá-
 gát, vagy hogy kedvesbek legyenek azok előtt, kiket a' véletlen köze-
 lőkbe rendelt, 's a' nyelv tőlök mégis messze választta. *Szalaházy Tamás*
 egri püspök 's cancellártól, így *Gerendy Miklós* fejérvári püspöktől
 spanyol, olasz, és francia leveleket bír a' külföld, nemzeti nyelvünken
 írottakat nem tudunk előmutatni. *Pálffy Miklós*, a' híres vezér 's ország-
 nagy, már 1596-ban németül írt felsőbbségéhez. Azon nyelvemlékek,
 melyeket a' mohácsi ütközet után Bocskay' koráig felhíhatunk, szo-
 morú tanúságát adják a' küzdelemnek, melyet a' nemzeti nyelv az or-
 száiban szerteágazott idegen nyelvek' bábeli tömege ellen vívott, mely-
 lyet vívni a' tudományok és tanító intézetek' elparlagúlta miatt kény-
 telenítetett. *Bocskay'* korával virulásnak indult a' nyelv. Ő maga, a'
 mély belátású fejedelem, és *Illyésházy István* és *Thurzó György*, 's az
 ezeket követő *Bethlen Gábor*, *Pázmány Péter*, *Sennyey István* és a' há-
 rom *Eszterházy, Miklós, Gábor* és *Pál*, kiragadák a' nyelvet az egyházi
 szónoklat 's házi viszonyok' szűk köréből, és az országkormány' csak-
 nem minden ágaira kiterjeszték azt. Bocskay' országgyűlési czikkelyeit
 mind magyar nyelven találjuk szerkesztve, 's mi ő előtte és utána az
 újabb időkig soha nem volt, még a' fejedelmi megerősítést is. Ő a' hí-
 res *bécsi békekötés'* alkalmával minden kívánatait 's válasz-íratait csu-
 pán magyar nyelven tétette akkor, midőn a' császáriak' részéről latin
 feleletek adattak. Ő eszközölte a' *zsitvatoroki* békét is, hol nyelvünk
 diplomatai állásra emeltetett, 's békekötési oklevelek' szerkesztésére
 még később is soká használtatott. Példáját hűven követte *Bethlen Gá-
 bor* is, és a' *niklsburgi béke'* alkalmával, miután a' lelkes *Thurzó Im-
 re'* kora halála után fő biztosául kinevezett *Thurzó Szaniszló* az ülést
 német nyelven kezdvén meg, beszédében felakadt, a' Bethlen' részéről
 adott válaszirományok mind magyar nyelven szólottak. És e' fölemel-
 kedése a' nyelvnek e' korszakban természetes volt, mert nem csupán
 Bocskay 's nem csupán Bethlen' érdeke, de egyszersmind magáé a' nem-
 zeté is forgott fel; hol pedig saját érdekei mellett is kél fel a' nem-
 zet, ott nyelvét azon érdekek közül ki nem feledheti. A' Rákóczyak'

nyugtalankodásaiban a' nemzet csak mellék szerepet játszott, így a' nemzeti nyelv apránként kifelejtetett a' játékból, és elkövetkezett egy korszak a' szathmárnémethi békekötésig, hol örömet hagyok lengeni egy sűrű fátyolt, melyet csak kénytelen takarok fel keblem előtt, — kedvtelésből soha. Élethalálra vivtak itt az ősök kül- és belellenség, testi és lelki akadályok ellen, mígnem végre a' hosszas harcz alatt elalélt nemzet, kifáradt karokkal fogadta a' béke-nyújtotta nyugalmat, 's elszenderült, és hosszas szendergésében nem sok kelle hogy nyelvét is teljesen elfelejtse, ha az 1790. előtti váratlan események, álmából hangosan fel nem riasztják. A' holnap' reggelére felébrült lélek sokszoros örömmel élvezi a' hajnal' kellemét, és megvidúlt erejének egész hatalmával ügyekszik meghaladni a' napnak terheit, mielőtt tán egy újabb éj bekövetkeznék. Itt állunk 1790. óta, a' hosszú éj után felviradt reggel' pitymallatán, és megfeszítők erőnköt 1827., főként pedig 1830-tól számítva, hogy szálanként kiszedjük a' konkolyt tiszta búzáinkból, melly csaknem egy századig tartó álmunk alatt abban nemcsak gyökeret vert, de' megérlelt magvait is elhullatta. Nehéz a' munka, veritékig nehéz, mert korán zártuk álmra szemhéjainkat és későn nyitottuk fel, mind e' mellett tekintsünk szét, és lehetlen hogy szívünk' mélyéből ne örvendjünk a' haladásnak, melyet 1830-tól fogva tehát 12 év alatt tettünk művelése körül azon nyelvnek, melyet egy év-ezred alatt csaknem egészen elhanyaglánk.

Ez rövid vázlata a' nyelv' állapotának e' honban, *Álmos* vezér' beköltözte óta, a' nemzet' nagy álma' végeig. És e' vázlat' nyomán ohajt-nám kísérni a' nyelvet belső történeteiben is, azon kortól fogva midőn az a' hazát alkotó apák' mély hangú ajkairól egyszerű természetességében hangzott, mind addig míg Révai' teremő szelleme által régi alakjába viszszatétetve, az új nemzedék' nyelve és nemzetisége iránti buzgalma mellett dúsabban kezdett felvirúlni, 's mind szépsége, mind hajlékonysága, egyszersmind erőteljes volta' segedelmével azon biztos állást vivta ki magának, honnan nem másképp, csak vagy ha a' nemzet önmagát is megtagadná, vagy egy az összes magyarságot megsemmisítő erő által, sülyesztethetnék alá azon szolgai fokozatra 's innen következő végenyészetre, melly felé mármár olly sebes léptekkel sietett.

Ha bámúlatos rendszerét tekintjük e' nyelvnek, az emberi teremtetés' első korára kell azt felvinnünk; ha pedig egyes szavait vesszük fontolóra, tulajdon és átvitt értelmű jelentéseiben, mély ítéletű, 's éles elméű nemzet' lélekszüleményének kell állítanunk. Nagy régiségére mutat az, hogy igéinkben mindenkor az egyes szám harmad személye a' gyök, 's ez csak a' névmás' hozzáragasztása által változtatatik személy, 's a' helyből-mozdulás és helyben-nyugvás' képzőivel idő szerint, mellynek jelentő módjában csak *múltat* és *jelent* ismerünk, *jövendőt* nem; és *indulat-igény* szerint, hol a' *parancsolás* és *ohajtás* játszanak fő szerepet.

De egy az emberi teremtetéskori nyelvben nem az *igéknek* kell tenniük a' nyelv' legrégibb vagy is elemi részét, mert az igék már a' lélek indulatának és működésének, azaz a' belső *én*-nek tolmácsjegyei, nemis a' *neveknek*, mert ezek ismét az érzékek alá eső külső tárgyak' megkülönböztetésére szolgáló alakok; hanem az azon érzékek alá eső *névtelen* tárgyak' általános kifejezésére alkalmas szóknak, a' *névmásoknak* vagy inkább *névhelyetteseknek* kell szükségkép a' nyelv' legrégibb 's elemi részeül állaniok. Ismerhetünk ugyanis vagy legalább érzékeinkkel tapasztalhatunk valamelly tárgyat, a' nélkül hogy nevezni tudnók; sőt az emberi ismeretek' természete szerint szükségesképen előbb kell valamelly tárgyat közvetlen vagy közvetőleg tapasztalnunk, mintsem nevezni tudnók. A' csecsemőnek 's a' némának vannak ismeretei, a' nélkül hogy a' tárgyat, mellyet érzékeivel tapasztalt, néven nevezni tudná. Az emberiség' legelső korában ennek így kellett történni. A' szent írás mondja, hogy isten mindeneket előbb teremtett, csak utoljára, hatodik napon az embert. Az ember' teremtetésekor tehát, a' tárgyak már megvoltak, 's ő azokat érzékeivel tapasztalta, a' nélkül hogy nevezni tudta volna. Miután pedig beszélő tehetséggel bírt, a' nevek helyett, miket rögtön minden tárgynak adnia lehetetlen volt, elkerülhetlenül *névmással* kellett élnie. Úgy de ember is csak kettő volt, egy férfi 's egy asszony, tehát *személy csak kettő*, és minden, mi e' kettőn kívül esett, *tárgy*, még pedig ismeretlen tárgy. Nem gondolhatjuk hogy e' két első ember legelőször is önmagát és nem a' rajta kívül eső tárgyakat vette volna érzéki tapasztalata alá, mert az öntudat, önismeret már mindig bizonyos fokát teszi fel az értelmi kifejlődésnek. A' csecsemő még magáról sem-

mit sem tud, és már ismeri anyját, atyját, dajkáját, habár nevezni nem tudja is; és midőn beszélő tehetsége kifejlik, magáról sokaig harmadik személyben, a' határozatlanban szól, mert nincs önismerete. Így kellett tehát ennek lenni az első embereknél is. Látta az első ember az érzékei alá eső tárgyakat, nevezni nem tudta, következőkép névhelyettesekkel kellett azokat jelelnie. És innen van, hogy nyelvünkben harmad személy tulajdonképen nincs, hanem azt mindenkor a' ragatlan tőszó képviseli; hogy nyelvünk' egész rendszere a' névhelyetteseken mint sarkakon fordul meg, 's hogy a' magyarázó név rendszerint eleibe tétetik a' magyarázottnak, mik mind csálhatlan jelei annak, hogy e' nyelv' eredetét az emberi teremtetés' első korára kell felvinnünk. Lehet-e egyszerűbb dolgot képzelni, mint hogy a' személyi névhelyettes' gyöke egy egyetlen betű legyen, még pedig magánhangzó, és olly betű, melly minden magánhang-alakot felvegyen, miként ez nyelvünkben az *ő* betűvel, a' személyes névmás' harmad személyével, történik. És lehet-e egyszerűbb és természetesebb dolgot képzelni, mint hogy ezen *ő* betű, mint már a' személyes névmás' harmad' személye, a' másod személy' jellem-betűjével a' *d*-vel, mellyet vagy ezen vagy *t* vagy *sz* alakban majd minden nyelvben feltalálunk, a' *d*-vel mondom, csatlakozva, az *öd* másod személyt, így az *m* jellem-betűvel az *öm* első személyt adja; többesben pedig egyetlen *k* betűt vegyen maga után. Különösnek tetszik ugyan már ma a' személyi névhelyettes' illy alakja:

ő, öd, öm, ök, ödk, ömk;

de nem tetszik különösnek, kivált a' palóczoknak, 's némelly dunántúliaknak, mihelyt magyarázó járulékul valamelly főnév, pl. *szűr* tétetik eleibe, 's ezzel együtt hangoztattatik, így:

szűr-ö, szűr-öd, szűr-öm,

szűr-ök, szűr-ötök, szűr-önk.

Számtalanok nyelvünkben az illy egyszerűségek, a' legkövetkezetesebb rendszerrel párosúlva, mik annak kimondhatlan régi voltát tanúsítják.

Milly gondolkozó észre mutat pedig egyes szavaink közt: a' *nap*-nak a' *n a p*-tól, a' *hold*-nak vagy *hónap*-nak a' *h o l d*-tól elnevezése, minthogy egy *nap* csak addig tart, míg a' nap le nem száll, 's egy *hónap* csak addig, míg a' hold be nem végzi rendes fordulatát; milly alapos név a' *szív*, vagy *szű*, melly a' vért magába *szívja* és ismét kibocsátja,

tehát mintegy megszűri; milly szép a' szű-től származott szűz, kinél még a' szív' tisztasága a' fő jellem; és milly nagyszerű magának a' szül-és-nek is a' szű-től eredeztetése; az ér, melly szerteágazik a' testben, az innen származott: *er-ed* ige, 's az *erdő* főnév; — a' *fő*, mi magasban van, honnan a' *fő* ige, mi a' melegtől fölbuzog, 's a' *föl* vagy *fel* igehatározó, mellytől szótagfordítással lett a' *le*, mi ellenkezője a' *fel*-nek; és aztán a' *föl*-től a' *föld* főnév, 's a' *fő* főnévtől a' *föd* vagy *fed* ige; — az *apa*, ki mintegy *apadás*-nak indul, míg a' *fiú* vagy *viú* átviv-ja magát az élet' ezer bajain, 's az *asszony elaszszik*, míg a' *leány le-sz án-gy* és *anya*; — az *aj*, a' nyíl' rovatéka, honnan az *ajk*, a' száznak, és az *ajtó* a' háznak nyílása, az *áhit* ige, 's az *ajtatos* melléknév; — a' *haj*, mi hajlékony, és a' *hajlong*, mi hajszálként inog; a' *hé* vagy *héj* mi annyi mint üres, honnan a' *héja*, mi a' tág üregben röpked, a' *hiú*, a' *hitvány*, kiben nincs szilárdság 's *hiuzik* vagy *hizik*, ki üres a' gondtól.

Csekélyek, mint mondtam, az Árpád királyok' korabeli nyelvemlékeink, 's így lehetlen nyelvünk' akkori állapotját 's azótai lépcsőnkénti változásait egész lényegében felfognunk; azon csekélységek' nyomán is azonban biztosan állíthatjuk, hogy az, alapelveiben 's szép rendszerében rendületlenül megmaradt mind e' mai napig. Mélyebb hangokat találunk ugyan nagy részt a' mai magasb magánhangzók helyett, miként azt az ázsiai vadon' fiai' jelleme megkíváná; — *dentű mogyer*, *Budu-vár*, *hetü mogyer*, *Hungu*, *álm*, *szerelmü*, *Emesü*, *Szobolcsu*, *Kundu*, *Und*, *Tos*, *Lélü*, *Hovos*, *Álmus*, *Temüs*, *Szomus*, *Sujú*, *Budrug*, *Tukota*, *Turczol*, *Sátorholmu*, *Szénuholmu*, *Himüs-udvor*, *Czubur*, *Ipul*, *Zogyea* neveket olvasunk Béla király' névtelen jegyzőjenél: *döntő magyar*, *Budavár*, *hét magyar*, *Ung*, *álm* vagy *álm*, *szerelm*, *Emes*, *Szabolcs*, *Kondó*, *Ond*, *Tas*, *Lél*, *Havas*, *Álmos*, *Temös*, *Szamos*, *Sajó*, *Bodrog*, *Takta*, *Tarczal*, *Sátorhalom*, *Szénhalom*, *Himös-udvar*, *Czobor*, *Ipoly*, és *Zagyva* helyett, miket bár kellemes hangzatoknak nem mondhatunk, a' hatalmast és bámulatost tőlük meg nem tagadhatjuk. Halljuk csak a' már ismeretes halotti beszédet úgy, miként azt, az én nézetem szerint, helyesen hangoztatnunk az akkori írásmód szerint kell: „Látjátuk feleim, szümtükkel mik vogymuk! Isa pur és khomuv vogymuk. Mennyi miloszthen terümtéve eleve miv isemüküt Ádámot, és odutta vola neki paradicsumut házoá. És ménd paradicsumben

volov gyimilcsiktül munda neki élnie. Héon tilutoá vút így fa gyimilcsétül. Gye mundua neki: meret nüm ennéik, isa ki nopun emdül oz gyimilestül, halálnak haláláal holsz. Hadláva kholtát terümtéve istentül, gye feledéve, engede ürdüng intetvinek, és evék oz tiluutt gyimilcsétül, és oz gyimilcsben halálot evék, — és oz gyimilcsnek vully keserűv vola víze, hogy turkhukát migeszokosztja vala. Nüm héon mugának, gye ménd vü fojának halálot evék“ stb. Úgy látszik nekem, sokat vesz e' férfias erőteljes nyelv mind lejtősségében mind numerusában Révai' olvasása szerint, mit ő a' mai szójáráshoz alkalmazkodva ekként adott: „Látjátok feleim! szömtökkal, mik vagymuk. Isa por és hamuv vagymuk. Mennyi milosztben terömtéve Éléve miv ösemüköt Adámot, és adotta vala neki paradízumot házóá. És ménd paradízumban valov gyimölcsöktől monda neki élnie. Hean tilotóá vót egy fa gyimölcsétől. Gye mondóá neki, mérett nüm ennéik: isa, ki napon émdöl az gyimölcsétől, halálnak haláláal halsz. Halláva holtát terömtéve Istentől; gye feledéve. Engede ürdüng intetvének, és evék az tilott gyimölcsétől, és az gyimölcsben halálot evék. És az gyimölcsnek olly keserűv vola víze, hogy torkokat mege szakasztja vala. Nüm hean mogának, gye ménd vő fajának, halálot evék“ stb *). Egészen lefoszlik pedig róla a' szép hangzat és simaság azon olvasással, melly minap előnkbe így adatott: „Látjátuk feleim szömtökhel mik vagymük. Isa por és homú vagymük. Mennyi milosztben terömtéve Élee mü isemüköt Ádámot, és odatta vola neki paradízumot házóá. És ménd paradízumban volóu gyimölcsöktül monda neki élnie. Heon tilotoá út egy fa gyimölcsétül. Gye mondoá neki mérett nüm ennéik. Isa ki napon emdöl az gyimölcsétől, halálnak haláláal halsz. Halláva holtát terömtéve Istentül gye feledéve. Engede ürdüng intetvének és evék az tilott gyimölcsétől, és az gyimölcsben halálot evék. És az gyimölcsnek oll keserő vola ize hogy torkukat mege szakasztja vala“ stb. Minden kornak megvan a' maga saját bélyege, mit ha önkényesen elveszünk, elvettük egyszersmind a' bélyegzett tárgy' jellemét, erejét, szépségét. Révai' olvasása, habár nem egészen hű is, de szabályszerű volt, 's csak így lehet megfogni hogy ő azon néhány sorból, nemcsak a' nyelv' számos gyöngyeit felbuvárlá, de fáradhatlan

* *) Antiquitates Literaturae Hung. Vol. I. p. 35—36.

szorgalmával 's a' nyelv' csínjaiban és rejtélyeiben jártasságával a' jelenen felvirúlt nyelvet fejté ki. A' nyelvtani szabályok között, mellyeket nyelvünk makacsul követ, miként tán más egy sem, 's mellyektől ő csak egy hajszálnyira is eltérni szentségtörésnek tartotta, feledte a' hangzatra is fordítani figyelmét, mi pedig elválhatlan jelleme a' kornak, mellyből valamelly nyelvemléket felhozunk. Szép volna lépcsőnként látni, miként változott át nyelvünk e' két halotti beszédben találtató vadonos mély hangzatából azon palóczosra de már sokkal nyájasabbra 's némi negédesre, mellyre a' bécsi és ezzel egészen egy müncheni vagyis tatrosi codexben akadunk. A' változás igen nagy, miként nagynak kell lenni a' hézagnak is, melly e' különböző emlékek' kora között letűnt. Adatok' hiányában azonban ez örömet nélkülöznünk kell. Mi magát a' nyelv' tulajdonságát illeti ezen emlékekben, az a' két halotti beszédben sokkal magyarabb mint az említettem két codexben, bár eredetiök azoknak is szinte úgy latin miként ezeknek. Okát pedig e' magyarabbságnak ott látom fekünni, hogy azon halotti beszédeknek többnyire köznépből álló gyülekezetek előtt kellett elmondatniok, tehát mindenki által értetniök, következésképp a' nép' nyelvéhez alkalmaztatniok; holott ama' codexek, mint keményen tiltott, és az eretnokség' borzasztó büntetésével, a' szerzők' elevenen megégetésével sujtott munkák, a' szegény Bálint és Tamás szerzetesek' nemzetiség- és tudományterjesztés utáni sovárgásának rejtett működései valának. Innen van hogy a' bécsi és müncheni codexeket csak magyar szavakból összefűzött latin munkáknak kell tekintennünk, mellyeknek helyenkénti szépségeit és nevezetességeit lehetetlen csak részben is, annál kevesbbé teljesen ismernünk, 's felfedeznünk, ha csak a' latin szöveget is minduntalan szemünk előtt nem tartjuk. Vegyük például a' bécsiből Rúth asszony' Könyvének 4-dik fejezetét, melly így szól: „Elméne azért Bóz a' kapuba, és léle ott. És mikor látta volna ő rokonát elmulatta, kiről elesztébb a' beszéd lött vala, monda őneki: hajólj ide kevesenne, és ülj itt, híván őtet ő nevén; ki oda hajla és leülő. Vévén kedeg Bóz a' városnak véni közől 10. férfiakat, monda azoknak: üljetek itt. Kik leülvén, beszéllé: ő rokonának mü atyánkfiának Eli meleh mezéjének felét eladta Noemi, ki megfordólt Moabitídisnek vidékéből, kit akarom hogy hallj té, és té nekéd mondom menden ülök előtt en népemből születettel nagyobbak. Ha akarod bírnod a' mezőt rokon-

ságnak törvényével, végyed meg és bírjad, ha kedeg kelletlen teneked, azt ennekem megmondjad, hogy tudjam mit tennem këllessék, mért sënki nincs rokona tóledtől megváln ki elő vagy, és tólemtől ki másod vagyok“ stb.

Egészen ezen hangon beszél a' müncheni codex. Ím a' példa Lukács evangelista' 10-dik fejezetéből: „Féltekéntvén Jézus monda: néminemő ember száll vala lē Jeruzsálemből Jērichóba, és esék tolvajok közibe, kik és megfoszták őtet és csapások rējá vetvén elménének fel-elevenēn hagyván. Történék kedeg hogy némelly pap szállana lē azon úton és látván őtet elmulá. Azonképēn és a' lēvita mikor volna az út mellett és látván őtet elmulá. Néminemő Samaritánus kedeg útát útalván juta ő hozjá, és látván őtet irgalmasságra rezzeszteték, és megközelējtven megkötozé ő sebeit, beléöttvén olajt és bort, és vetvén azt ő barmára monda a' stállótartónak hogy ő szorgalmasságát viselné“ stb. Gyönyörű sajátságai tolnak ugyan elő a' nyelvnek csak az itt idéztem néhány sorokban is, de hiszi-e valaki hogy őseink Mátyás király' korában így beszéltenek? és nem észreveszi-e mindenki hogy e' beszédekben Latium' szülötte pompázik magyar köntösben, kinek miként külseje egészen nemzeti, úgy belseje teljesen idegen. És ilyenné válhatik lényében is a' nyelv ha felette a' nemzet' nemtője hűven nem örködik.

Száz évvel továbbra, János király' halála utánra, vessük figyelmünket. A' mohácsi vész, főként pedig Budának 's vele az ország' nagyobb részének török kézre jutása után, tanító intézeteink elparlagultanak. A' harcz' mezeje volt leginkább hol a' hon' fiai gyakorolni ügyekeztek magokat. Karjokat kardhoz nem tollhoz edzették, 's a' nyelv változatlan, ősi műveletlenségében maradt apáról fiúra, úgy, miként az anyák képesek voltak azt átültetni gyermekeik' hajlékony szívébe. — Más nyelv nem uralkodott, nem uralkodhatott. Így történt hogy a' hont és nemzetet is járma alá hódító török a' magyar nyelvet nemcsak hogy meg nem bilincselhette, de maga is meghajólt előtte, 's diplomaticus nyelvűl vette azt fel; és így történt hogy az ország' védhelyeiben tanyázó német parancsnokok is, miként Salm Eginó gróf, gyakran e' nyelvet választák közlekedési eszközül. Magaén kívül más nyelvet nem értett a' nemzet, máson tehát vele boldogulni lehetetlen volt. Minő lábon állott

a' megyéknél a' latin nyelv, elég tanúságot ad Szabolcs vármegye 1550-diki jegyzőkönyve, hol a' 92-dik lapon szóról szóra ez áll:

„*Negotium inter Stephanum Dersy ac Dominam Sophiam Relictam condam Matthaei Dersy.*“

„Pro A. Stephanus Dersy dicit: quod anno praeterito, circa festum Michaelis feria sexta, Relicta Valentini Varga jobbagionis Elena, omnes res filiae suae stb asportari fecisset . . . videlicet: unum *fedel*, unum *palást*, et unam *szoknya*, *két gyolcs*, unum argenteum *gombos tő*, quinque *comisias*, *cingulos duos*, unum *sáhos abrosz*, *négy előkötő*, et *négy lepedő*, quinque *párnahej*, manutergia decem, quinque *vaccas*, *cochlearia octo* stb. Item eo non contenta, eodem die, eadem domina . . . abstulisset: unum *cingulum*, unum *előkötő*, *egy ingváll*, *egy párnahej*, *egy felsőing*, *egy kezkenyő*, *három tehen*, similiter potentialiter“ stb.

„Pro Gaspare Dersy idem, quod eodem die eadem domina . . . eiusdem unum *fedel*, et unum *cingulum*, *egy kezkenő*, 28. *séng vászon*, *száz huszonöt kita lent*, damnum noluisse pro flor. XL.“

Így küzdött egy ideig a' nemzeti nyelv a' reá mind inkább tolakodó római ellen, míg egy iker század' lefolyta után hivatalos ügyekben ez, köz életben pedig a' német által végre is csaknem egészen elnyomott. Míg a' tanítóintézetek parlagon heverték, míg tehát 1550-ben törvény által meg nem határozottatott hogy az elpusztult egyházak, káptalanok' és conventek' jószágai minden további késedelem nélkül oskolák' állítására és tanult férfiak' tartására fordítassanak, a' magyar nyelv volt a' hatalmasb. Az 1550-diki 62-dik törvényczikkely világosan mondja: hogy a' megyék' törvényszékéből kelendő leveleket az alispánok, szolgabírák, és esküdtek is aláírják, *ha írni* tudnak, 1574-ben pedig az iránt kellett törvényt hozni, hogy a' királyi és hétszemélyes törvényszékek' birái deákul legalább értsenek — esse debebunt latinae lingvae non ignari. . . Már pedig hol még az alispánok sem tudtak írni, és hol a' hétszemélyes tábla' birái sem értettek deákul, ott lehetetlen egyebet hinni, mint hogy az anyanyelv volt leginkább divatban. De önkényt következik innen az is, miszerint így a' nyelvnek igen gyermeki állapotában kellett maradnia, 's az a' műveltségnek csak árnyékát sem vehet-

te magára. — Innen történt aztán, hogy a' nagyobbyszerű irományokat idegeneknek, miként például az országos határozatokat egy *Malatestának* 's egy *Singhmosernek* kellett latínul szerkeszteniök, a' nemzeti nyelv pedig a' magányos levelezéseken túl nem emelkedhetett. Ezen levelezések is pedig felette szegény eszméket, 's még szegényebb ész- és nyelvtani rendet foglalnak magokba. Azon irományok, mellyek 1550-ig csak gyéren, azontúl pedig már nagyobb mennyiségben fordulnak elő, mindnyájan is alig rejtenek magokba összesen annyi jeles eszmét mint később Bocskay Istvánnak vagy Esterházy Miklósnak bár csak egyetlen levele, hanem mintha mind ugyanazon egy gyermeki észnek és kéznek volnának szülöttei, csendes hallkkal agg szabású egyenruhában dűcögnek le a' mindennapi szükség-okozta közönséges gondolatok, és gyalúlatlan kifejezések' göröngyein. Még országnagyaink' stílje sem sokkal emelkedik feljebb gondolatok és eszmék' tekintetében egy mai falusi jegyző' fogalmazatánál. De lássunk példákat. A' híres *Lossonczy István* nógrádi főispán így ír a' szinte híres *Zay Ferenczhez* 1550-ben:

„Én szerelmes uram és barátom! Szinte ugyan cselekszik mindenben Kegyelmed én velem, mintha én Kegyelmednek valami nagy barátsággal voltam volna, jelesben az adósság-megkérésben, kit Kegyelmed ingyen sem emlét, jóllehet bizony Kegyelmednek annyiszor eszében nincsen mint énnekem korosként, — de az én nagy fogyatkozásom miá nem adhattam meg, mert a' honnan várom vala hogy Kegyelmedet megelégetem, abba vég nem leve, az Balassával való dolognak ki még előttök vagy. Én ezt gondoltam rajta, hogy ide ez tartományra veszek borokat, jókat, gyengyesieket, kiárúztatni. Azért ha Kegyelmed akar az adósságért abba elvenni, Kegyelmedet kérem mint szerelmes uramat és barátomat, adja tudtomra Kegyelmed, mert azon vagyok mindenképen, hogy Kegyelmedet megelégetem, jóllehet ha Kegyelmed ez előtt is rejáeröltetett volna, jószágomat is zálogban vetettem volna, és Kegyelmednek megadtam volna. Mindazáltal mast is, csak Kegyelmed jelentse meg, kész vagyok mind jószágomat és ezüstemet elzálogosítanom és Kegyelmedet megelégetenem“ stb *).

*) Régi magyar Nyelvmélekek. II. köt.

Zrínyi György gróf levele pedig így szól *Magócsy Gáspár*hoz 1570-ből: „Meghozta énnekem az Kegyelmed szolgája az Nagy Lázár az négy szekeres lovat, kiket jóllehet én magam nem láttam, mert az vizek miá ide nem hozhatták, de szolgálaim az kik látták dicsérik. Kegyelmednek azért megszolgálom mint uramnak. Bizony igen nagy szükségem vagyon szekeres lovakra, mert négy holt meg közélek ez idén, itt penig jót nem igen találhatni stb. Hírek ide mi felénk illyek vadnak: az török császár kérte az velenczésektől Czipriát és egy millió aranyat, ezért kildette volt követit Velenczében. Az velenczések, minekelőtte az követ eljutott volna, megértötték az követséget, tanácsot is tartottak róla. Mikor oztán az követ elérközik, nem kildnek az követ eleiben szokások szerint főembert, hanem poroszlókat, és azokkal hozatják az tanácsházba, a' hol immár öszvegyűltek volt. Ott mindjárást felszóval, hogy az egész tanácsházba meghallják, megkiáltatták az követtel az követséget. Mikor említette: hogy Cziprost kéri császár, egy papiroson írt Cziprost hoznak elő, és neki adják illy szóval, mondván: ez császárodnak Czipriája, mert mi az mi Czipriánkat neki nem adjuk; sőt még Konstantinápolyt és Molimot, ki minket illetve, el akarjuk tőle venni. Az aranyat, hogy az követ fogja kérni, egy zsák holt szenet adnek neki, illy szóval: ihon úgymond, csináljon császárod ezzel magának aranyat, ha kell neki“ stb *).

Illy élettelen és erőtlen képekben állíták elő eleink eszméiket egész a' XVII. század' elejéig. *Bocskay*' korával egészen más hangulatot kap a' nyelv, hol azt majd magasan fellengző szabadsági, majd tömött erős nemzeti szellem lengi át. Együtt találjuk mind ezt mind amaszt azon szép levélben, mellyet Bocskay a' még a' legmagyarabb neveket is, miként *Sellye*, Lajos királyunk' szerencsétlen elestéről nevezetes *Sellye* helységet *Csellia*-vá, *Kismarjayt* *Quismariaius*-sá, csaknem ráismerhetlenül eldeákosító, *Istvánffy Miklós* nádori helytartó és híres történetíróhoz 1605-ki jun. 16-káról intézett, 's melly következőkép szól: „Tudván hogy a' szent Isten Kegyelmedet megért és bölcs ítélettel szerette, nem ítéljük szükségesnek: hogy ennek az indulatnak bizonyos és nagy

*) Régi magyar Nyelvm. II. k.

kételenségből indíttatott okait sok szóval Kegyelmed előtt számláljuk. Mind azért: hogy tökéletesen és bizonyosan elhittük azt: hogy eddig ezeknek módját és folyását régen megértette, — eredetének okait pedig, minthogy Kegyelmed az ország dolgaiban, nem csak közönségesképen, hanem előljáróul és igazgatóul forgódott, nem kevés időtől fogván ezeket következőknek lenni eleve látta. Minemű igazságunk legyen azért, elfogyott nemzetünknek teljességgel leromlott szabadságának megkeresésére, maga Kegyelmed jól érti, elannyira: hogy még magyaroknak is csak alig merészeljük vala immár magunkat mondani, vagy ugyan szégyenljük vala is, annyira elfogyott vala minden hitelünk és becsületünk a' német nemzetségnél. Jóságunknak és nemes házainknak, Magyarország végházainak vagy egy vagy más szín alatt való foglalása, véneknek, fő és köz rendnek becsületlenségben való tartása, a' mint ezekben szemünkkel láttunk és megtapasztaltunk, mi szükség sok szóval azokról emlékeznünk? Minekünk penig, minden törvény nélkül, hatalmasul, álgyúkkal taraczkokkal várainkra való jövetellel — mert azokkal kergetének el az Ő Felsége hűsége mellől — életünknek megoltalmazásáért mit kellett próbálnunk? azt is, elhittük, hogy eddig mindenképen érthette Kegyelmed. Igaz ígyünkben az szent Isten mint vezérlett és oltalmazott legyen, sőt minemű szerencsés előmeneteleket adott hadainknak, minden emberi gondolat és reménység felett, csak az egy Istennek nagy hatalmának egyedül tulajdoníthatjuk; nem lévén semmi kétségünk abban: hogy ennekutána is ezen kegyelmességét Ő szent Felsége mind végig hozzánk meg nem tartaná. Mellyeket jó ítélettel Kegyelmed magában megrostálván, nemzetünknek nagy javát, régi szabadságának, és eltemetett jó hírének nevének helyéreállítását meggondolván, mint igaz magyar, és hazájának jóakaró támasza, ilyen ügyében hasznos szolgálatját ne vonja meg tőle, sőt szeretettel kérjük Kegyelmedet, mint nekünk mindenben jóakarónkat: hogy mind jó tanácsadásával, kivel ott az földön nemzete között Kegyelmednek olyan becsületes tekinteti vagyon, 's mind egyebeknek jó példaadó cselekedetivel, mutassa olly hasznos forgolódását hazánk szabadításában, az mellyel nemzete között magának emlékeztetre megmaradandó dicséretes hírt nevet szerezhessen; mi nekünk pedig, és egész nemzetének, háladatosságra méltó dolgot cselekedjék“ stb. Azon levelének azonban, mellyet

ugyanazon év' május 1-ről *Thurszó Györgyhöz* írt, már csak egyes helyei megragadók, mert inkább a' hideg ész' fontolgató okoskodásaihoz, mint az előtte ismeretes elcsukódott szív' érzelmeihez vala mérve. Csak hol a' honszeretet és nemzetiség' meleg húrjait kelle megpendíteni, engedett szívig ható szavaknak folyniok tollából. „Örömmel értjük — mond ebben — az Kegyelmed irásából, az mi levelünknek Kegyelmed kezeihez való érkezését. Melly mi levelünkre hogy Kegyelmed hamar való választot is tett minekünk, confirmálta te Kegyelmed azzal az mi te Kegyelmed felől való becsületes értelmünket, utat és módot is nyitván arra nekünk, hogy a' Kegyelmed személyét napról napra nevedő kedvünkben tarthassuk. A' melly kedvünk 's Kegyelmedhez való szeretetünk, abból a' Kegyelmed érdeméből vetett fundamentomot az elménkbe, hogy Kegyelmed eleitől fogva, a' maga írása szerint, valamivel hazájának kedveskedni, és szolgálni tudott, soha semmiből ki nem vonta magát, sem értékének sem értelmének Istentől vett szép ajándékait nem fogván meg hazájától és nemzetségétől. Melly te Kegyelmed elméje és értéke sok szép hasznainak hazájával való közöltetésétől hogy mostan is idegen ne lenne, sőt az közönséges jót egy akarattal nevelné Kegyelmed, arra volt egyebek előtt méltó az dolognak szükségéből serkentenünk és intenünk szükségképen Kegyelmedet. Maga jó ítéletire hagyjuk penig Kegyelmednek, — a' mi magunk személyére néző igyünk elő nem hozásával is — hogy ha nem kívánhatta-e mind lelki 's mind testi állapotunkat háborgató sok szükség is, hogy derék romlásra 's kigyükerezésre ne bocsátánójok utolsó romlásra tért állapotunkat. Kinek oltalmára 's reparálására, hogy a' mi igyünknek igaz oltalmából ennek az oltalmára is utat nyitott az úr Isten, fejenként illeti ti Kegyelmeteket ez az dolog, a' kiket ti Kegyelmetek közül azzal az értékkel, okossággal, szeretett 's áldott meg Ő Felsége, hogy közönségesen, egy szívvvel és gonddal, 's köz értelemmel is fogja velünk egyetemben ezt az dolgot Kegyelmetek. Hol Kegyelmed, hitének kötelét veti főbb mentségül, hogy az tartóztatja Kegyelmedet a' mi velünk való értelmétől, — nem olly minden ítélettől 's értelemről elhagyatott és fogyatott elméjő embernek állítjuk mi Kegyelmedet, hogy Kegyelmed ítéletet ne tudhasson abban tenni: míg 's meddig kell fejedelméhez való kötelességét embernek megtartani. Kit Kegyelmed sok historiákból eszébe vehetett, 's jutott a' mi szegény orszá-

gunknak is annyira állapotja sokszor, hogy nemcsak nem tartották meg az urak és főnépek az ő kötelességeket az olyan fejedelmekhez, a' kik hitek 's tisztek ellen való dolgokkal terhelték az országot, de le is vetették és ki is kergették az fejedelemségből őket stb. Mind ezekből kitetszhetik azért, kinek-kinek míg kell fejedelmének adott hiti kötelét megtartani, hogy az hitnek szabott rendi ellen hazájának romlást ne szerezzen ember vele. Az melly hitletételt minden historia felette magasztal és dicsér minden emberekben, a' kik az ő hiteknek megtartásával hazájoknak romlására nem akartak kedveskedni és szolgálni az fejedelmeknek stb. Hogy pedig igazán megirjuk ebben való tetszésünket Kegyelmednek, tűrhető volt némelly okért eddig ez a' Kegyelmed magamentsége, de ez után tűrhetetlen leszen, 's bosszú néven veszi az Isten is Kegyelmedtől, ha Kegyelmed az köz jónak nem succurrál, kiváltképen hogy az mi szerencsénknek előviteliben 's fejedelmmé való tételünkben consentiáltanak te Kegyelmed előtt egynéhányan a' félék is, a' kik urak lévén, az tanácsosságra hittel voltak kötelesek az császárnak. Kiket rövid napon meg is láthat az szemeivel Kegyelmed. Veheti pedig eszébe Kegyelmed, hogy mint ilyen üszögében való állapotban, az mi hadakozásunknak rendi felette zavarodottan és egybekevertten állott úgyannyira ez ideig, hogy fájjon az szívünk rajta, 's nehezségünkre is legyen: hogy romlását és inségét érezze ezekből az mi szegény hazánk 's a' benne lakozó megepedett község, kinek tisztünk szerint oltalom- és nyugalom-adással tartoznánk; de az lehetetlen hogy eligazodhassék az igaz nyomán és cursusán addig, míg ti Kegyelmetek egy köz értelemből való segítségünk nem lesz ez dologban. — Megtekintvén azért Istenét Kegyelmed, hazájának nagy szükségét, 's azokat az ajándékokot is, kiket Isten, nemzetségének hasznára óltott Kegyelmedbe, mindenek előtt egyebeknek példájokra, elméjének 's keresztyénségének hasznát adja érzenünk Kegyelmed, azt az egész vármegyét, sőt az szomszéd Morva földet is hajtsa auctoritásával az mi hivségünkre és értelmünkre Kegyelmed, ne legyen szükséges nagyobb romlásával annak a' földnek is oda hadat és idegen fegyvert bocsátanunk. Ki úgy áll te Kegyelmeden, hogy nagyobb részére te Kegyelmed adhat annak az vármegyének pusztulására 's megmaradására is fő okot. Higye meg Kegyelmed, hogy ezt az idején való szövetséget, a' mennyire mimagunkért kívánjuk, annyira magaért is

Kegyelmednek, hogy a' Kegyelmed érdemlett méltóságának is megmaradván tekinteti, az közönséges haszonnak is tekintetet és hasznot adjon Kegyelmed, 's ne akadjon semmi ok is olly előnkbe, kivel nehezségére lehetne az mi hivatalunk Kegyelmednek. Az melly hivatalunkban nem állhatunk immár semmiképen hátra, hanem mind naponként előbb igyekezzvén, Istenönknek segítségével és vezérlésével bizonyos módot akarunk ez állapotunkban vetnünk, — kinek hogy tartóztatója vagy valami akadályja ne legyen Kegyelmed, olly igen kérjük és készerétjük Kegyelmedet, a' melly igen minden mi böcsületünknek az részébe, és kedvünknek szeretetibe kívánjuk foglalni Kegyelmedet. 'S ehez a' Kegyelmed felől való jó bizodalmunkhoz képest parancsoltuk is meg az mi hadivezérinknek, hogy a' Kegyelmed jószágán kimélést tegyenek, ajánlván magunkot bizvást Kegyelmednek, hogy ha mi nem Kegyelmedben, Kegyelmed is mi bennünk semmi kedveszegésre való dolgot nem foghat lelhetni 's érezhetni. Bizonyosabb és teljesebb móddal való választ, hazája javára valót várunk azért rövid napon Kegyelmedtől. Kire segítse és vezérelje az Istennek felelme is, 's hazája állapotján való szánakozásai is Kegyelmedet, hogy Kegyelmed miatt kárt és romlást ne szenvedjen. Kegyelmed jó akaró barátja: Stephanus m. p.“

Csaknem egész kiterjedésében mutattam itt elő e' hosszabb levelet, mert figyelmet akartam gerjeszteni azon nem gondos ugyan, de mégis erőteljes, mégis sokszor utánozhatlan eredetiséggel és szépséggel dúsz nyelvre, melly a' XVII. században divatozott a' honban, 's mellyet eddig Pázmány Péter' íratain kívül jó részt figyelmünkre sem méltatánk. Ím Mailáth János gróf, német-magyar történetírában, bár temérdek olvasási vagy tán nyomtatási hibákkal, több rendbeli leveleit közölte *Illyésházy Istvánnak*, mellyek megbecsülhetlenek nemcsak a' hon' történetei de nemzeti nyelv' tekintetéből is. Tizenkét év folyt le mióta e' szép, e' szellem- és eszmedús levelek nyomtatásban kézen forognak, ez alatt utolsó férfi ivadéka is kihalt e' lelkes hazafinak, és emelkedett-e csak egy szó is közöttünk, melly a' közönség vagy legalább a' nyelv' mívelésével foglalkodók' figyelmét oda vonzotta volna azon levelekre, melyeket a' hona' javán munkálódása miatt népszerűségét veszített Illyésházy, a' Kátay' mérgétől már senyvedező Bocskayhoz, olly eredeti magyarsággal, egyszersmind olly ritka hazafisággal, majd komolyan majd

tréfásan, de mindig szabatos rövid pontokban írt. Nemcsak érdekesnek, sőt szükségesnek is tartom, azok közül itt egyet kettőt helyes olvasással a' feledékenységéből ismét előrántani.

„Itt — úgymond 1606-diki september' 23-kán Bécsből küldött levelében — az úr Isten segítségével mindenkben jó véget érünk. Ne sápolódjék és ne terhelje Fölséged az idevaló gonddal magát. Nyáry Pál uramat bocsássa föl Fölséged késelem nélkül Újvárba, végezhezzük el a' törökkel is a' békeséget, a' hajdúkat is szállítsuk le; mert elhigye Fölséged, hogy ez szegény nyomorúlt községnek nyomorgatások, fohászkodások, sirások, keserves szepegések, általhatják az egeket, és az igaz Isten mindnyájunkat elront miatta. Hová lettek volna a' nagy Istennek a' bűnekért való sok fenyegetései, az igazaknak sok ígéreti, — *longitudine dierum replebo eum, et ostendam salutare meum*; — viszontag nagy fenyegetést és átkozást teszen azokra a' kik őt nem félik. A' Kátay' ördögi bizony nem ártathatnak volna Fölségednek, ha az Isten reá nem bocsátta volna Fölségedre, mint szent Jóbra is. Általlátja az Isten a' Fölséged gondolatit, és azért engedte meg ezt az ördögnek. Nem akarja hogy az körösztények egymás vérént ontsák. Azonnal meggyógyúl Fölséged, mihelyen az úr Isten véget ad a' békeségben. Megértettem azt is: minemű jó szível és jó akarattal vagyon Fölséged még most is a' szegény magyar nemzethez. Kit hogy Fölséged véghez vigyen, a' nagy Istenért kérem Fölségedet. Vesse Fölséged szeme eleibe az elmúlt időket. Nagy Alexandernek világ végeig él a' neve, — Scipio Africanusnak, Magyarországon első Lajos királynak, Hunyadynak, utolszor Mátyás királynak. — Azért-e hogy sok pénzek sok marhájok maradott? — bizony nem, mert az mind másé volt 's mind másé leszen; és nem azé a' kinek mi hagyjuk vagy szánjuk, hanem gyakrabban másé leszen; — de jó hírek nevek világ végig fog élni. Azonképen cselekedjék Fölséged is olyat a' magyar nemzettel, hogy éljen örökké a' Fölséged neve, sok fejedelmeknek és a' széles világnak. Világ végig nagy emlékezetben és nagy dicséretben leszen így a' Fölséged neve. Ha immár az úr Isten Fölséged által megszabadítja a' szegény magyar nemzetet e' nagy igátul és rabságtul, ne hagyja immár elesni Fölséged őket, hanem hagyjon Fölséged e' világon meghalhatatlan jó nevet, a' szegény magyar nemzetnek megmaradására. Bizony ha Hoffmány uram itt nem volna, az én betegségem miatt igen lassan vol-

nánk dolgunkban. Nincs olly fejedelem e' világon körösztyén, a' kinél nagy szolgálta nem volna Hoffmány uram. Ó jámbor, istenfélő, és tudós. Sok dolgokban forgott ember. Messzi földről kellene Fölségednek e' féle embert melléje szörzeni. Ha itt nem lett volna, nagy fogyatkozásunkra esett volna. Mert engem, mint vén embert, a' nagy munka és nagy háborgatás teljességgel elfogyatott. Ha Fölségedhez megyek, mintegy ellenségeket úgy tractálnak, ki maga hasznát nézi, ki másnak kedves, ki gyűlölségből szól, és nem néz hazájának megmaradására és javára. Mintegy ellenségeket úgy bántanak némellyek, — mint egy hitvány eben, semmi kimélest nem tesznek, látván hogy elfáradt vén ember vagyok. Illyen nagy munkát ifjú ember is nehezen viselhetne el. — Itt is a' németek minden elméjeket ratiokat reám fordítanak. Egyik elúnja, másik kezdi. Itt sem hisznek, ott sem. Bizony ha által nem látnám a' hazám elromlását ha gondot nem viselne Fölséged reá, csak idvösségemért kellene én nekem ennyit szenvednem fáradnom, a' mennyit fáradok szenvedek, e' világiért semmiért nem. Sem itt, de főképen Fölségednél, csak jó neven sem veszik, nem hogy megköszönnék. Kinek Fölséged is nagy oka. Ha meghalok vala, Fölségedre gyuntam volna. Némelly cercopithecus fejű embereket ugyan rám bérlett Fölséged, hogy kízzanak. Sok főtörésemmel kellett bolond conceptusából kezemnél fogva kivinnem, kik mind Fölségednek kedves dolgot cselekedtek, azt állították magokban. Itt is a' németek sok bosszúsággal érttettének. A' guta a' jobb felemet megütötte vala, ki miatt most is nem jól vagyok. Istennek hála megszabadult azért mind fejem mint kezem immár túle.“

October 30-dikán a' Zsitva' torkánál írott levelében tréfás enyelgő modort veszen fel. „Biztat, — mond — engem az is, hogy Fölséged tudakozódik én túlem: mellyik volna az a' szép leány, a' kit én Fölségednek szántam volna? — Egészséges embernek való a' szép leány, elvégezvén a' békeséget. Mert a' nélkül semmi a' menyegző. Bizonynyal tudom hogy azonnal meggyógyúl Fölséged. Azért addig nem nevezem meg. Aztán a' mint én látom, igen könnyen akarna Fölséged egy szép házastárs-hoz jutni. Még csak a' megnevezéseért is ajándékot várok Fölségedtől. Mindenhez könnyen akarna Fölséged jutni. Azért, halasztom most e' dolgot. — Többet irnék Fölségednek a' szép leányok felől, de ihol jű a' pasa hozzánk minden sajkáival. Igaz ideje hogy kiálljunk a' hadakozás-

bul, és elvégezzük a' békeséget, ha e' két tar között a' hajás el nem akar veszni.“

Nem illy folyó ugyan, de még sokkal eredetibb a' Bethlen Gábor' pártjához szegődött *Esterházy Gábor'* levele, melyet bátyjához a' II. Ferdinánd iránt tántoríthatlan hűségű *Esterházy Miklóshoz* Pozsonból 1619-diki novemb. 23-dikán maga kezével írt. Annyi és olly ritka sajtóságokkal teljes e' levél, mennyit és millyeket másokban hasztalan keresünk. Szébb helyeit íme itt adom:

„Istentől sok jókot 's jó egészséget kívánok Kegyelmednek megadatni, az egész atyafiakkal egyetemben! — A' Kegyelmed levelét vettem, — kit egynehányszor megolvastam; sőt palatinus uramnál léven azkor ebéden, ő Nagysága előtt is megolvastam; 's ő Nagysága is az ő Nagyságának szólót én előttem. Sőt az előtt küldött levelét is megolvastam Kegyelmednek, előtte. Alattja mind azokat igaznak lenni, „de — mond — mind elköltünk már arról“; „az én dolgom mind különben nagyon“, mond; „jószágom már mind oda van kezeknél, 's az országnak hittel vagyok köteles“ stb. Tegnap uram! az ország együtt volt. Sok altercatio 's izenet után az *korona-tartó* urak arra mentek hogy az németeket kiküldik az várból; és ma adánk újobban kétszáz gyalogot bele, Monaky Miklóst 's Mérey Gáspárt stb. Ma az Kegyelmed leveleit olvasták el az ország előtt, egynehány rendbelit. Én jelen nem voltam, mivel tudtam hogy az is előkél. Hasomlóképen Homonnayét. Az mint mondják nem igen szép levelek. Ki bizony sok kárt teszen Kegyelmednek, 's mi is atyafiak, eleget szenvedünk. Az kinek nem kellene is, hozzá szól. De ám meglátja Kegyelmed, mit cselekeszik. De félek rajta, hogy az gyermeknek teszen kárt Kegyelmed, minthogy az maga személyét szinte elszánta Kegyelmed stb. Meg nem írhatom uram! melly örömmel látnák az ittvaló emberek Ő Fölségét, 's megmondanák miért vetették az más emberek aratásába sarlójokat; de én tudom: elkele addig az én költségem itt Pozsonban, mig Ő Fölsége kérdezkedni jóne. De im nem várják hogy ide jőjön, im ezen órában indól meg Ő Fölsége, sok hadakkal, 's ha ollyan vitézek, varják meg szemben őket. — Én, uram! senki személyét nem vizsgálhatom, 's nem is engem illet az, de hiszem Istent: nem vesznek még egyszersmind el mindnyájan. De elhigye Kegyelmed, százképen különben van az dolog hogysen az mint

gondolnók. Kit Rajky uram mindenképen meg tud mondani Kegyelmednek; kire reá is felele, hogy szemben leszen Kegyelmeddel. Az Kegyelmed írásnak penig sehol mincs (így) szerencsések. Bár ne írjon Kegyelmed ollyast stb. Az mi uram! az Kegyelmed fia dolgát illeti, ha már eltekéllette Kegyelmed magát hogy ide közinkben ne jőjön, ottan cselekedje azt, hogy asszonyomra bizván az gyermeket, küldene az gyűlésre a' mellett valami prókátort, az ki forgatná az dolgot, mert uram, bizony kárt vall Kegyelmed; 's ott maga is jól gondolkodjék az dologról" stb. Daróczy uram itt labirintál Szécsy uramnál; Thurzó Imre uram eleget pírongatá: miért nem ült otthon, koporsó-őrző lévén; de ő ménest keres, és egyéb kárvallásáért valami torzsa-morzsát. Neheztel uram, Thurzó Imre uram Kegyelmedre, hogy némelly leveleiben arrogansnak, kevélynek, gyermeknek írja, és hogy gyertyáit szövétnekít vette volna el, kiket halotthoz készített volna. Én uram nem hallottam abban semmit, 's most is jobb akarója nem volna nálánál, ha venné Kegyelmed tőle, 's ne írna mindent meg valami elméjében jó Kegyelmednek, mert mast az ki csak szánakodnék is Kegyelmeden, alég tudhatok. Az mi az fejedelem dolgát nézi: kívánja-e az országot 's kotonánkot? nem tudom, de ha Isten akarja, 's az ország megkénálja vele, bolond volna ha futna előtte, szolgálni akarván hazájának 's az egész kereszténségnek; 's meghallja sőt látja is Kegyelmed: hogy ha Ferdinánd király nem nyugszik háborgatni bennünk, mig az törököt arczol támasztja reánk, gondja érkezik Ujhelben vagy Gräczben is. Jobb ő is az jámbor, ha nem kell senkinek, ülne veszteg. Mit köti erővel más nyakára magát. Választotta-e az ország? Főlháborétván az egész kereszténséget, sok kárvallásunk után már nem akarjuk urallani. Nem az király teszi az országot, hanem az ország az királt. Az minapi arczolcsapások, az kik lettek Köpcsén-nél, elég gyalázatos ugyan az Ferdinánd király nagy hadainak, holott többire minden erje jelen volt, 's valami hajdúk kívül három száz kopjás hadnál több ott nem volt, kik annyi vitézséget cselekedett, hogy krónikában írhatnák stb. Azért uram, megítélheti Kegyelmed, hogy *vana est sine viribus ira*, hanem mást gondoljon Kegyelmed stb. Az cseléd között eligazétottam dolgokat, még volt is mit enniek, mert mind barmot juhot haza hajtottak. Kérem igen ő Kegyelmét, ne késsék megjóni, semmi bántása nem leszen; az Kéry sógort is. Hitemre! ők meg

fogják bálni. Hiszen egynehány száz pápista van itt, — Károli Mihál is bejöve. Valahol mi úr vagyon, kicsin nagy, mind itt van már az mi részünkről 's Erdelyből. Minden dolgot meg tud Rajky uram mondani Kegyelmednek; az fejedelemvel is beny volt ő Kegyelme, alkalmasan látta az hadakat. Adja Isten, uram! láthatnunk egymást jó egészségben“ stb.

És jó részt eddig tart a' nyelv' szűzesége. Egy két év múlva már számtalan latin szavakkal látjuk azt eltöltve, elannyira, hogy végre egész mondatokban is csak a' ragozásokat találjuk a' magyarból még megtartatva. Nem mentek e' hibától sem *Bethlen Gábor*, sem *Pázmány Péter*, sem *Esterházy Miklós'* sok eredetiséggel teljes íratái 1623-diki septemb. 19-kén Bethlen Gábor így ír saját kezével Esterházy Miklós-nak: „Károlyi Uram vasárnap estve felé érkezvén ide, Kegyelmed *resolutio*ját bőségesen *referálta*; nekünk írott leveléből is értjük a' *punctum*-okat; az Szendrőben írt levelének értelmét mint magyarázza Kegyelmed, látjuk; de nincsen olly vékony itéletű ember, a' ki az *praecedentiák*at megolvassa, hogy különben értse és magyarázhassa, hanem mi reánk. Kire bizony okot soha nem adtunk, hitetlenül senkit nem *tractáltunk*. De ezt mostan nem *disputáljuk*, hanem az derék dolgot akarván *continúálni*, az Károlyi uramtól izent *postulatumra* hogy Ő Felsége jó *fundamentummal resolválhassa* magát, ha az Ő Felsége kegyes akarhatja arra *accedál*, melly úgy lehet jobb móddal meg, ha maga személye Ő Felsége előtt jelen leszen; mi azért a' Kegyelmed kívánsága szerént az *asscuratoriát* megküldtük, és ha el akar menni, bátorsággal elmehet, mert bizony szónkra írjuk: semmi *hostilitást* cselekedni nem engedünk, sőt az Garamon által sem bocsátunk senkit Ujvár felé Kegyelmed visszajöveleig. De csak Ő Felsége kegyelmesen *tractáljon* minket, *experíálni* fogja az mi *synceritásunkat*. Nem talál mi bennünk soha senki megmondott szónknál egyebet. Hogy pedig hadainkkal előjöttünk, nem szükség Kegyelmeteknek abban megütközni, mert igazságot írunk: *experientia edocti*, mivel semmit Ő Felsége az mi alázatos *instantiánkra* cselekedni hét egész hónaptól fogva nem akara, és a' melly *difficultásokat* Ő Felsége, Prágából íratott levelében ígérte vala *complanálni*, alábocsátandó *Commissariusi* által, kiket minemű igikkel íratott Ő Felsége, *ex inclusis* megértheti Kegyelmed, aláérkezvén az Ő Felsége *internunciusi*, azok

semmit nekünk arról mondani sem tudának, mivel emlékezetet sem tettek előttük azokról, noha azok által vártuk az *resolutiót*, sőt azután sem küldte Ő Felsége senkit alá, sem az végházak fizetésére, sem azon végházak romlásának meglátásokra, egyebet az nemlételnél nem remélhettünk. Értvén más felől az készülteket, hallván az német *praesidiumnak* bevitele felől való *deliberatiót*, *interim* igen nagy embernek írását szemeinkkel látván: minemű *intentio* legyen ellenünk felhúzza, nem tehettünk egyebet, hanem az mint lehetett, magunkat *muniálni* igyekeztünk, — hadainkat *convocálván* kiljebb kényszerítettünk lépni, hogy magunk országában ne várjuk vendéginket“ stb.

Ígyen hangzanak Pázmány' levelei is, de az ő nyelve sokkal ismeretesb hogysen mutatványokat kellene belőle felhoznom. Szabatosság, átható ítélet, a' kifejezéseknek meglepő fordúlatai, 's tömörttség azok, mik azt bélyegezik. Ismeretlenebb irodalmunkban a' híres nádor *Esterházy Miklós*, ki miként sajátságos tapintattal tudta tekintetét a' vele versenyező Pázmány ellen fedezni, úgy a' nemzeti nyelvben is, melly, valamint a' már imént megismertetett testvérének Gábornak is, lelkével volt egybe forradva, vele egyenlő lépést tartott, sőt népszerűségre nézve őt igen sok helyt felül is múlta. Méltónak látom tehát, hogy figyelemgerjesztésül ide iktassam egy részét azon levelének, mellyet ő Senyey István váczai püspökhöz 1631-diki februar. 21-dikén Kassáról saját kezével írt. „Eleget várák — úgy mond — hogy jűjön valami segítségem, de nem győzém várni; 's el is únám ezeknek az ő nagy *contemptus*-sal való *insolentiájokot*, kit az előtt én ilyen szelíden csak őt 's hat század magammal sem nézhettem. És noha úgy vagyon: vannak valami férgesek az én emberimben is, 's az szerént kézzel tapasztalom az vármegyék *favorát* is Rákóczyhoz; mindazáltal így volt jobb *resolutiót* tennem, kinek, az mint írák, gyümölcsét is látom; 's ha ez az nagy hatalmas hóvíz, és veszedelmes üdő nem volna, bizony jobban megingatnám őkök, 's hiszem ha végeznünk kölj, az szokás szerént ám csak akkor végezek, az mikor akarom; 's hogy meggyunjam Kegyelmednek: az előbbeni *lamentatioimban* örömet valami keves népet vonszok vala onnét ide, az kivel mind tisztességes 's mind bátorságos békeséget csinálhatok vala, 's bizony példát is ollyant, hogy az én üdőmben fegyverrel többször nem volt volna szükséges ide fáradnom; de mindenek-

ben megfogytatkozván, ha mi csorbája az végezendő békeségnek esik, és egyéb jó *intention*k sem fog végben mehetni, legyen azok számadása, az kik az fogytatkozást tették jámbor urok szolgálatjában. Mindazonáltal, mivel szeretem az én kegyelmes Uramot, és oltalmazni kívánom méltóságát is, mint kölljene az dolognak lenni, ha végben nem vihetem is mind így az mint én kívánom, megadom mégis az *módját* stb; 's noha ezek bezzeg örömeiben *tractált*anak volna oda föl, 's nyilván is beszéllik másoknak: hogy ez nem Ó Fölsége akarhatja hogy ilyen *rigide tractálunk* velek, mivel azt nekik megírta *kárdinál* uram; de én avval keveset gondolnék, mert ha életem szerencsétlétével is tartozom uramnak szolgálnom, inkább föl köllj vennem egy ilyen gúlséget. Noha nem tagadhatom bizony, hogy nagy szívem fájdalmával ne volna ez az *kárdinál* uram *processusa*, kitől csak azt sem érdemlettem: hogy megírta volna mivel ment Rákóczy embere Ó Kegyelméhez; sőt panaszát ellenem bevévén, úgy látom: azon panaszt Ó Fölsége előtt is segétette. De elnyögöm ezt is; menjen az többi után. Engem, bizonyságul hívom az Istent, hogy sem bosszú, sem tisztességkivánás, vagy magam haszna keresése nem hordoz, hanem uramhoz való igazságom és hazámhoz való kötelességem; holott csaknem megylalok az sok búban dologban, mivel csak egyetlen egy emberem nincs az ki ebben segétene; mivel *Judex Curiae* uram csak alig van, és vendégi mindazáltal béven járnak, Forgács uram is régen fekszik, Sennyey uram pedig Szakmár felé vagon, Pál gazda Tokajban, és Aszalay jámbor szolgával magam őrlődöm ezekben; 's noha nyilván tudom: hogy mindezekre az müllyeket ím fölküldtem, nem fogom vihetni őket, mivel nincs meg az az erő az ki kívántatnék, mindazáltal azt mivelem az mit mivelhetek, 's ha kinek ezután nagyobb pálczáat adnak kezébe, járjon az ezen az nyomon. Az hajdúkkal is mint kívánám hogy meglenne az egyesség, ím fölküldtem azt is — Kegyelmedet kérem fordíttassa meg 's adja úgy be. Így nem kölljene osztán az rosszaktól tartanunk, — de ehez is nagyobb pálcza kölljene. Ha van azért mégis valami *mód* benne, illy jó igyekezetet ne hagyjunk félben. Emberségemre! ha csak három ezer németet küldenek is, mindezeket végben viszem, 's úgy *stabiliálom* ez földet: hogy jó gondviseléssel az Ó Fölsége maradékja is nyugodalomban fog miattok maradni. De ha mit illyent akarnának, ezzel nem kölljene késni, mert

ezt, mint az saláta ételt, mohón köllj fogni. Hol pedig sem ieszttéssel, sem szép jutalommal semmit nem nyerhetek, Isten keze benne! de én tovább nem szorgalmazom az dolgot, hanem azt végezem az mit végezhetek“ stb.

Így élt a' nyelv, így haladt szellemben, bár külső alakját mind inkább tarkítá és korcsosítá a' minden lépten nyomon közzé vegyített latin szók' serege. *Wesselényi Ferencz* nádorral fellengző, egyszersmind búsongó kedély kezd a' stiluson előmleni, 's a' nehéz idők' terhe, melly megsulyosodva ereszkedett a' nemzet' keblére, hosszabb sőt gyakran hosszadalmas periodusokban sajtolta ki a' tollba a' szív' bőv szavakban előtolakodó bánatos érzelmeit. „Tegnapi napon, — így ír ő 1669-diki februar. 21-dikén *Abauj*, *Sáros*, és *Szepes* vármegyékhez — estve tájon érkezék Kegyelmetek — és az 13. vármegyének, 's az hat nemes szabad királyi városok küldett böcsületes követ atyjokfiainak küldött *credentionalis*. Ki teljes, rakott, *lamentabilis*, keserves, utolsó desperatióra jutott *lamentabilis* panaszokkal teljes leveleit, együttizent követéségével, ma regvel előnkbe jöven küldett becsületes atyjafiai, Nemes Nemzetes és Vitézlő Szepessy Pál és Bay Mihály uraimék, mind megadák, 's mind szájokba adott *instructio*jokat helyesen *exponálák*. Megvallom: könyves szemmel olvastam, egyszersmind szomorodott és szontyorodott kedvemszegésével hallottam, 's egyszersmind szánakozó szívvél is értvén, nem utolsó érzékenységgel *apprehendáltam* az dolgot; — 's mivel emberi nyomot följlhaladó hallatlan dolgokat is látok az dolgokban, zsibbadott inaimmal és elbámúlt rettentő gondolkodásokkal elmélkedtem 's elmélkedem ez új dolgoknak kimenetele végett. Mélyebben gondolkodván azért az dolognak mivoltáról, és tovább *speculálódván* hitemre, nádor-ispáni tisztemre, 's Kegyelmetek magyarságomra kisztető igazságomra, 's méltatla *mediatorságomra*, — királyunkkal, kegyelmes urunkkal lévén az dolog az kérdés, — egy felől királyi *autoritást* sértő; más felől Kegyelmetek megmondhatatlan nagy *emphasis*-sal nemesi szabadságot tapodtató 's rontó keseredett panaszát; harmad felől méltatlan *mediatorságom labefactatióját* szemlélvén; negyed felől az előtt Kegyelmetek követei nem *praedicált* mostan pedig nyilvánágon bátran kimondó *contradictio*ját látván, — sőt mint íráom: hallatlan példával az *articulusoknak* asztalomra tétető visszahozását értvén, —

mindezeknek különböző rettenetes kimenetelét, 's veszedelemre hanyatlott igyünket szemlélvén és megrostálván, — megvallom: mint amaz haboktól elburítandó minden reményétől megfosztatott ember, melly felé kapjak, 's mellyik végét fogjam? kétség és félelem rettegető szelei engemet is hánytak vetettek“ stb. — Szép lelkesedést, eleven képeket, és dúsabb gondolatokat lelünk a' levelekben, mellyeket egy részről *Tököli Imre*, más részről *Esterházy Pál* a' nádor, mint a' két egymás ellenében álló párt' fejei, felekezetök' érdekében a' hon' vidékein 1683-ban szerte eregettek. Így szól az első:

„Majd csaknem ez széles világra kiterjedett híre: hogy a' fegyverben lévő magyarság, a' német császártul, *diplomája* ellen, a' régi boldog emlékezetű szent királyoktul, eleje által, vérenek kiontásával és életének kockasztatásával szerzett szép nemesi úgy lelki szabadságában is meg nem tartatván, kénytelenített magát bujdosásra adni, és fegyverhez nyulván megbántódását azokon az úton *vindicálni*, az mellyeken annak orvoslását remélhette. Foly tizenharmadik esztendeje hazáján kívül való lételének és sanyarú bujdosásának! a' melly üdő alatt mennyi veszedelmeken való általmenéssel 's alkalmatlansággal, olykor pedig Isten igazgatásából dolgainak szerencsés folyamattal viselte fegyverét? tudva vagyon kinélkinél. De netalántán sokak bal itélettel vélekednek felőle: hogy az hatalmas török nemzet oltalma alá folyamodván, az fogta pártját, folytatja is dolgait hadakozással. De ha ki jól gondolkodik, 's meghányja 's veti a' dolgokat a' régi fejedelmek példájával, nem csudálkozhatik, nem is veheti ítéletben senki is; mert vajjon ki mondhatja azt: hogy az említett magyarság, vagy csak hazájából való elbujdosásának ideje előtt, és azután is, az keresztény fejedelmeket, megsérült ügyének *detegálásával* meg nem találta, és segítségét nem kívánta volna? — de nem volt az, az ki pártját és ügyét, dolgainak helyben való állatásával fölfogta volna. Méltán folyamodott tehát az hatalmas nemzethez, mint a' kívül tudniaillik eltávozzhatatlan szükségében megsegítő oltalom alá vétetett. Mi is, miolta Isten ez magyarság eleibe rendelt benünket, voltunk olly igyekezetben 's munkálkodásban: hogy Ő Fölsége *complanálta* volna a' megbántódásokat; azonban hol biztatással 's annak *effectusában* való nem vételivel, hol penig halogatással folytatván 's közelítvén a' dolgokat, már az hatalmas nemzet is, nagy erő-

vel, kijött, táborban vagyon, 's megyen a' magyar szép szabadságot rontók 's azokkal egyetértők büntetésére. Hogy azért megmutassuk az egész világ előtt, igaz kereszténységünket, és abban való szíves indulatunkat 's igyekezetünket: hogy az győzhetetlen török császár kezünkénél lévő athnaméja mellett miként *conserválhassuk* és *procurálhassuk* egész *securitás*okat azoknak: a' kik édes hazájoknak boldogulását, és hajdani csendes állapotjára való jutását kívánják, 's hűségünkre állanak, — bizonyos számú hadainkkal *expediáltuk* a' végre arra a' földre Tekintetes Nagyságos Barkóczy Ferencz, és Tekintetes Nemzetes Szepessy Pál és Szuhay Pál urakat, hogy addig, míg az fényes vezír hatalmas Császár győzhetetlen táborával arra az földre menne, intsenek úri, főnemesi, és minden egyéb Rendeiket, az haza közönséges javának velünk együtt hasznosan való munkálódására, 's hűségünkre. — Ha ki azért, csakhamar rajta következő veszedelmek elkerülésével megmaradásának akar *Consulálni*, 's igaz hazafiának is tartja magát, most lévén ideje alkalmaztassa magát emlétett hiveinkhez Ő Kegyelmekhez; 's félre téven akár-melly szín alatt való *neutralitást*, értsen is egyet, 's megtalálván Ő Kegyelmeket minden késedelem nélkül ez nagy erő érkezése előtt mind török magyar részről kiadandó *salva gvardiák* és *protectiók* felől, *securusok* lévén abban: hogy *protectiónk* alatt személyekben és javokban *conserváltatnak*, mellyről az hatalmas fő vezírtől is kiadott *patensi* által *assecuráltatnak*. Különben penig, ha hazájához való mostohaságtul viseltetvén, és attul maga veszedelmire elfajulván, nem alkalmaztatja magát, — mind Isten mind világ előtt tudományt teszünk: ha lakóhelye 's jószága fölégettetik, és a' ki nagyobb: maga és szerelmesi örökös rabságra esnek, — mi ne legyünk okai, hanem a' magok megátalkodtsága. Mi ezzel is keresztényi kötelességünknek és szíves indulatunknak megfelelővén, kívántuk ez *patens* levelünk által kinek-kinek jó idein megjelentennünk 's tudtára adnunk“ stb.

„Az igaz hűtnek — így szól az Esterházy Pál levele — 's egész kereszténységnek hűtvös és örökös ellensége micsoda égbenkiáltó dühösséggel jött legyen az hatalmas római császár az mi kegyelmes koronás király urunk Ő Felsége tekéletes hűvei ellen, keserűség 's nagy szívbeli fájdalom csak elő is hozni. Az holott sok szép városoknak, városoknak, faluknak elrontása után, milliomi keresztény lelkek vágottattak,

's vitettek pogány rabságban, sok ezernyi ártatlan csöcsömös kisdedek mészároltattanak föl elannyira, hogy Herodes hajdanyi dühösségét az pogány ellenségnek mostani dühös cselekedeti sokkal fölül haladván az egeket hasogatja, ennyi sok számú országoknak 's szegény keresztény lelkeknek veszedelmivel. Mind ezzel is pedig meg nem elégedvén, imé az napnyugoti kereszténységnek erős bástyáját, Bécs városát, megszállván, éjjel nappal vitatja; kinek oka nem egyéb az fölfualkodott, Istentül 's kereszténységtül elszakadott nyughatatlan elméknek az portán szüntelen való szorgalmazásoknál, mellyel mintegy kényszerítettett az pogány ellenség az kijövetelre, 's azzal édes hazánk' úgy az szomszéd országoknak is utolsó romlására. Ugyanis, e' vala régi eleinktől vett szép szabadságunk megnyerésének útja? hogy az pogány eb kihozattasék, keresztény vér-tóban fürödjék, sok ezer ártatlanok testébül halmoakat rakasson, 's mindnyájunkat rabjaivál (így) tévén, országunkat porba hamuba keverje, 's az egész világgal szegény megromlott nemzetünket kimondhatatlanképen megutáltassa az, ki régi eleinktől reánk maradt igaz keresztény magyarságát megváltoztatván, imé világ csudájára az pogány mellett ura, hazája, keresztény felebaráti ellen kardot kötvén nem különben dühösködik az kereszténységen, mint az pogány ellenség maga. Ez-e az szabadság, hogy az Istenre hadakozik nemzetünk? Ez-e az hazája mellett való fegyverkezés, hogy keresztény vérben fürőtztessük kezünket, 's az pogánynak szolgáljunk? — Bezzeg távul estünk régi vitéz eleinktől, az kik az törököknek keresztények kárával nem hogy szolgáltak volna, de sőtinkább férfiúi bátor szűvel hadakozván az pogány ellen, életüket sokan letévén vitézül, az több kereszténységnek bástyája vala dücsőséges magyar nemzetünk. Micsoda számáda sa leszen pedig mind ezen 's mind az más világon annak, a' ki a' keresztetletlen ebet az kereszténység veszedelmével kihozta, milliomi lelkek fölkonczoltatásával? az mindeneket látó igaz Isten az ő idejében megítéli. Kihezképest elhívén azt: hogy előbbeni kereszténységének talán valami szikrája maradt meg Kegyelmeteknél; Istenre kényszerétjük: vén ezen tisztüinkszerént való parancsolatunkat, félre vetvén az Istentül elszakadt pogányt 's azzal egyetértő nem igaz magyar ellenséget, forduljon Istenhez 's kegyelmes királyához. Íme az keresztény hadak, méltóságos római *electorok* 's több nagy fejedelmek, — sőt kegyelmes

római Császár koronás király urunkkal Ő Fölségével együtt az Fölséges lengyel király is öregbik fiával 's más fejedelmi személyekkel! az hová mi is Isten áldásából érkezünk. Azonban pedig igaz magyarságunknak 's *mediatori* tisztünknek eleget akarván tennünk, mindaddig törekedtünk Ő Fölsége előtt, míglen szokott atyai kegyelmességét nyújtván, maga szép *manifestumát* adná, kinek genuina *parját* az *inclusából* bővebben megérti Kegyelmetek. Siessen annakokaért Kegyelmetek *viritim* fölülni 's velünk *conjungálni* magát, keresztény táborban találván Isten áldásából bennünket; — üldözze, fogja, vágja az istentelen vérszopó pogányokat, hogy egy szűvel lélekkel űzhessük ki országunkból azon Isten 's világ ellen hadakozó dühös ellenségünket. Holott pedig — kit nem reménylünk — ugyancsak vakmeróségtől vüszeltetvén külömbet cselekednék valaki Kegyelmetek közül, bizonyos legyen abban, hogy minden irgalmasságtól kirekesztetik, — kit nem másnak hanem maga istentelenségének tulajdonétson. Nem kételkedem Kegyelmetek kereszténységében; kívánván: Isten tartsa kedves egészségben Kegyelmeteket“ stb.

Ez volt a' nyelv, melyet apáink a' szatmár-németi békekötésig beszéltenek; bámúlándó: nemcsak az egyes szavak' helyesb értelmi alkalmazásában, de főként a' ragozások' szigorú szabatosságában, a' kifejezések' eredeti fordúlataiban és különösen a' magyar sajtóságos szókötés minden szabályainak olly hű megtartásában. Kire nem hatnak kellemesen Bocskay' ezen eredeti kifejezései: „*Kegyelmed, valamivel hazájának kedveskedni és szolgálni tudott, soha semmiből ki nem vonta magát, sem értékének sem értelmének Istentől vett szép ajándékait nem fogván meg hazájától és nemzetségétől*“, — és: „*Veheti pedig eszébe Kegyelmed, hogy mint ilyen üszögében való állapotban, a' mi hadakozásunknak rendi fellette zavarodottan és egybekeverten állott*“, és: „*Ha mi nem Kegyelmedben, Kegyelmed is mibennünk semmi kedveszésre való dolgot nem foghat lelhetni 's érezhetni*.“ Milly nyelvtanilag szép és szabatos Illyésházy-nak e' mondata: „*Ha meghalok vala, Fölségedre gyuntam volna*“; — vagy Esterházy Gáboréi között ez: „*Elkele addig az én költségem itt Pozsonban, míg Ő Fölsége kérdezkedni jőne*“ — és ez: „*Adja Isten, Uram! láthatnunk egymást jó egészségben*.“ És milly helyesen alkalmazza Esterházy Miklós az íge-időket e' szavaiban: „*Eleget váram hogy jőjön, de*

nem győzém várni, 's el is únám; kit ez előtt én illy szelíden csak öt 's hat század magammal sem nézhettem.“ Nem csodálatos-e: hogy az említett békekötésig lehetetlen az *ikes* igék' szabálya ellen, melyet a' mi századunkban csak olly heves vitatkozások után állíthatott vissza ismét Révai előbbi erejébe, 's melyet neki csak alig egy évtized óta kezd komolyabban elhinni a' nemzet, lehetetlen csak egy hibát is felfedezni; holott ma már az írói nyelvet kivéven, a' köz életben, főként ott, hol mondhatni: tisztaságában maradt meg a' nemzeti szó, a' Tisza mellett, csaknem épen a' szabálylyal ellenkezőleg használatnak átalán fogva az igék. Pedig ne feledjük: hogy azon irományok, melyek a' nyelv' emlékeit számunkra feltartották, nagy részt csak hirtelen eszme-kifejezések, 's tőlök a' higgadtabb nyelvtani fontolgatások, millyeket mai feltűnőbb íróink' tollai tanúsítanak, felette messze állanak. — Csak egy pillantást kell vetnünk a' szatmári béke utáni nyelvre, hogy meg-lássuk: mennyire alászállott az hajdani szabatosságáról, erejéről, eredetiségéről, tömörségéről. Az 1808-diki 11-dik törvénycikkely ekként adatott ki a' felkelő nemes seregnek 1809-ben nyomtatásban: „Azok, kik magokat a' mustra és gyakorlás alól helyes ok nélkül elvonnák, az 1659. esztendei 18-dik *törvénynek hasonlatossága* szerint: első esetben, a' magnások 50, a' birtokos nemesek és vagyonosabb armalisták 25 ne-héz mértékű, vagyis *négy forintokat* tevő markákban, az egy ház he-lyes nemesek pedig, és szegényebb armalisták 12 *forintokban*, vagy a' fizetésre elégséges *értéknek* fogyatkozása esetében a' körülállásokhoz mérséklendő árestommal aképpen fognak büntetődni: hogy a' marasztalás ugyan mindjárt a' mustra *alkalmatosságával* essen meg, az ítélet végrehajtása mindazonáltal a' törvényszék tartásáig függesztessen fel, azon ok-ra nézve: hogy a' marasztaltattak — meg nem jelenéseknek okát ad-hassák; *ezt* azonban *meg nem állíthatván*, az ítéletnek végrehajtása a' törvényszék által határozatasson meg, és a' jelen való törvényes fel-keles költségeinek felsegállítására tellyesíttessen“ stb. Mennyi hosszadal-masság, mennyi nyelvtan-szabály elleni vétség, vagy csak e' néhány sorban is! De ne csodálkozzunk e' sorok' íróján, — csodálkozzunk magán a' nemzeten, melly hirtelen romlásnak engedé indulni, nem egész egy század alatt, előbbeni szabatos szép nyelvét, — és csodál-kozzunk az új nemzedék' hó keblű fiaín, kik a' derék Révai' vas szor-

galmával megtört ösvényen bátor léptekkel haladva előre, ősi erejében de új fényben és elevenségben viríttatták fel képzelhetlen hirtelenséggel az apáktól elhanyagolt nemzeti nyelv' életfáját. Ki azokat, mik nyelvünk' ügyében 1830 óta történtek, mind kevésnek tartja, — járatlan a' nyelv' történeteiben. Ki azokat, mik már történtek, tulságig soknak tekinti, nem tudja hol állunk, és még hová 's mennyire kell haladnunk. A' pálya nehéz, mert kis nemzet vagyunk és sokat, felette sokat kell akarnunk; — *vas szorgalmat* a' régiek' felbuvárlására, *éber figyelmet* az élő nyelv' sajátságai' ellesésére, *gyöngéd tapintatot* a' kellem és hajlékonyság' elővarázslására, mindenek felett pedig *hő szeretetet* őseink' e' szent hagyománya iránt, *tántoríthatlan elhatározottsággal* egyesítenünk; — de kik ezer mérföldeket haladtunk meg hogy magyar hazát alkossunk, és ezer év' hosszú során meg tudtuk menteni az elenyészettől e' széles világon egyedül álló nemzetiségünket, e' pályától vissza nem riadunk. Csak akarat, de igaz és elszánt akarat, 's kitűró szorgalom a' nehéz pályához, — és dús áldás követi törekedésünket.